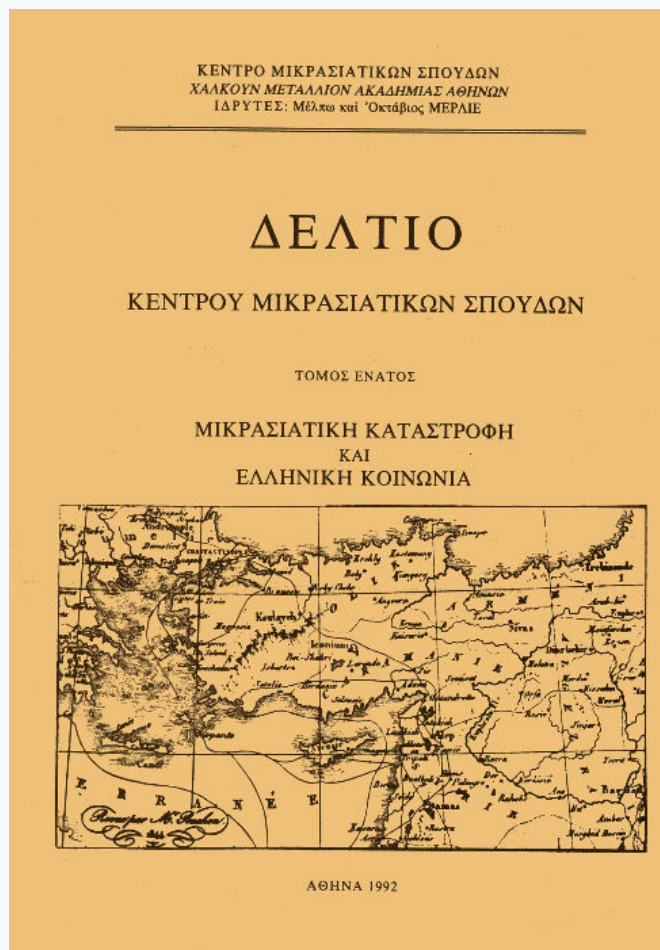

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι
αυτόνομες Ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική
Ένωση του μεσοπολέμου

Βλάσης Αγτζίδης

doi: [10.12681/deltiokms.135](https://doi.org/10.12681/deltiokms.135)

Copyright © 2015, Βλάσης Αγτζίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγτζίδης Β. (1992). Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες Ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του μεσοπολέμου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 157–196. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.135>

ΒΛΑΣΗ ΑΓΤΖΙΔΗ

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΥΤΟΝΟΜΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

‘Ο ποντιακός χώρος —και ιδιαίτερα εκείνος της πρώην ΕΣΣΔ— εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα λιγότερο μελετημένα θέματα της νεοελληνικής ιστορίας. ‘Η απουσία έρευνας και ενδιαφέροντος από την επίσημη ιστοριογραφία οδήγησε στο να υπάρχει σήμερα μεγάλη άγνοια για τις περισσότερες παραμέτρους του χώρου αυτού. Μόνο οι πρωτοβουλίες των προσφυγικών οργανώσεων και έρευνητικών κέντρων, καθώς και μεμονωμένων μελετητών, αποκάλυψαν μερικές ψηφίδες της δραστηριότητας του ελληνισμού στις βορειοανατολικές έσχατιές του.

‘Ο στόχος της σημερινής εισήγησης είναι να παρουσιαστεί ή υπόθεση συσχετισμού του κινήματος ανεξαρτησίας των ‘Ελλήνων στο μικρασιατικό Πόντο (1916-1922) με την μεσοπολεμική προσπάθεια των ‘Ελλήνων στην πρώην Σοβιετική Ένωση να ιδρύσουν δικές τους αυτόνομες περιοχές. Τό θέμα αυτό παρουσιάζει εξαιρετικές δυσκολίες στην προσέγγισή του, οι οποίες άφενός όφειλονται στη δύσκολη πρόσβαση στα μέχρι πρότινος σοβιετικά αρχεία και αφετέρου στην ολοκληρωτική εξόντωση της έλληνοποντιακής διάνοησης που είχε πρωτοστατήσει στην πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξη του μεσοπολέμου. Λόγω της μεγάλης έκτασης που έχει τό θέμα καθ’αυτό, θα αποφύγουμε να επεκταθούμε στις σχέσεις Ποντίων και ‘Ελλαδιτών κατά τη διάρκεια του αγώνα για την ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στον Πόντο, όπως και στη στάση των μεγάλων δυνάμεων της εποχής.

‘Ο μικρασιατικός Πόντος

‘Ο ιστορικός Πόντος βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο της μικρασιατικής χερσονήσου. Τα πρώτα ελληνικά ερήματα χρονολογούνται από τό

10ο π.χ. αιώνα¹. Ὁ Βησσαρίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Φαλμεράϋερ ἀργότερα, θεωροῦν τὸ χῶρο τοῦ ἀνατολικοῦ Πόντου πρωτοελληνικό². Τὸ βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι ἡ μαζικὴ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἰωνία, ἀρχίζει τὸν 8ο π.Χ. αἰώνα³. Ὁ Ξενοφώντας περιγράφοντας τὰς «πόλεις ἐλληνίδας» ποὺ συναντοῦν οἱ Μύριοι τὸ 400 π.Χ. στὴν πορεία τους, ἀναφέρει τὴν Τραπεζοῦντα, τὰ Κοτύωρα, τὴν Κερασοῦντα, τὴν Ἀμισό, τὴ Σινώπη. Λίγο ἀργότερα οἱ στρατιεῖς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου θὰ παρακάμψουν τὰ ποντιακὰ ἐδάφη. Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς κυριαρχεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὸ βασίλειο τοῦ Πόντου ποὺ δημιούργησε τὸ 363 π.Χ. ἡ περσικὴ δυναστεία τῶν Μιθριδατῶν. Ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ, ὅπως γράφει ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντας Χρῦσανθος, «ἔπεσεν ἐν τῷ τεσσαρακονταετῇ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῶν Ρωμαίων»⁴.

Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ χριστιανισμοῦ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ὀνόματος «Ρωμαῖος» καὶ τὴν παράλληλῃ ἀπώλεια τοῦ ἐθνωνύμιου «Ἑλλήν»⁵. Τὸ ὄνομα «Ἑλλήν» ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται στὰ ποντιακὰ ἄσματα⁶. Τὸν 11^ο μ.Χ. αἰώνα ὁ Πόντος αὐτονομεῖται ἀπὸ τὸ Βυζάν-

1. Ὀδυσσεὺς Λαμψίδης, «Εἰσαγωγή» στὸ *Οἱ οἰκισμοὶ τῶν Ἑλλήνων στὸν Μικρασιατικὸ Πόντο τὸ 1920*, Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν, Ἀθήνα 1980, σ. 1.

2. Βησσαρίωνος, «Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα», *Νέος Ἑλληνομνημίων*, τ. 13 (1916), σ. 145. J. K. Falmerayer, *Ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντας*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 30-31. Χρ. Μαχαίριδης, «Ἡ ἱστορικὴ ἐλληνικότητα τοῦ Πόντου», *Ἑλλοπία*, τχ. 5 (1991), σσ. 24-25. Ἵσως νὰ εἶναι ἐνισχυτικὲς αὐτῆς τῆς ἀποψῆς οἱ ἐρευνες τοῦ Κόλιν Ρένφριου καὶ τοῦ Τόμας Γκαμγκρέιτς ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀρχικὴ κοιτίδα τῶν ἰνδοευρωπαϊῶν ἐντοπίζεται στὸν Καύκασο καὶ τὸν ἀνατολικὸ Πόντο, ἀπ' ὅπου καὶ ἐξαπλώθηκαν στὴν Εὐρώπη μέσω Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Βαλκανίων. (C. Renfrew, *L'énigme indo-européen*, Παρίσι 1990, σ. 312).

3. Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος, *Ἡ ἐκκλησιὰ Τραπεζοῦντος*, Ἀθήνα 1931 σ. 28. Γ. Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενικὴ ἱστορία τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 18.

4. Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος, ὁ.π., σ. 44.

5. Νόρα Κωνσταντινίδου, «Ἡ ἐθνικὴ ὀνομασία Ἑλλεν (Ἑλλήν)», *Προσυνεδριακὴ ἔκδοσι τοῦ Β' Παγκοσμίου Συνεδρίου τοῦ Ποντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 111. Ν. Γ. Σβορώνος, *Ἀνάλεκτα νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ ἱστοριογραφίας*, 2η ἐκδ., Ἀθήνα (1983), σσ. 112, 148, 150. Χ. Ἀνδρεάδης, «Σύνθετα καὶ παράγωγα τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν-Ἑλλεν», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 38 (1983), σσ. 576-595. Ἀλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Ρωμιοί, Ἑλληνες καὶ Φιλέλληνες», *Φιλολόγος*, τ. 2 (1966), σσ. 84-85.

Ἡ ἀπόλυτη ταύτιση τῶν ἐνοιῶν «Ἑλληνας» καὶ «Ρωμαῖος» ὑπάρχει καὶ στὸν ἐλληνισμὸ τῆς πρώην ΕΣΣΔ. Ὁ Κώστας Τοπχαράς στὸ βιβλίو του «Ἰ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΙ ΠΟΝΤΕΙΚΥ ΡΟΜΕΙΚΥ ΤΙ ΓΛΟΣΑΣ» (δηλαδή: «Ἡ γραμματικὴ τῆς ποντιακῆς ρωμείκης γλώσσας») ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1932 στὸ Ροστόβ ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ» (ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΗΣ) καὶ ἦταν γραμμένο στὴ ποντιακὴ καὶ σὲ εἰκοσαγράμματο ἀλφάβητο γράφει: «Τὰ 24 γράμματα πρῶτοι ἀπ' ὅλους τοὺς Ἑλληνες μεταχειρίστηκαν οἱ Ἵωνες καὶ ἀπὸ κεῖ ὅλοι οἱ ἄλλοι Ρωμαῖοι» (τὴ μεταφορὰ στὴ δημοτικὴ καὶ στὸ εἰκοσιτετραγράμματο ἀλφάβητο ἔκανε ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ).

6. «Ἡ ἐθνικὴ μας ὀνομασία Ἑλληνες ἐκτοπίσθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαῖους καὶ τὸ χριστιανι-

τιο με την εξέγερση των Γαβράδων, για να ένταχθεί βίαια ξανά στην αυτοκρατορία το 1149 μ.Χ.⁷ Με την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους το 1204 μ.Χ. ιδρύεται η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Το ελληνικό αυτό βασίλειο διατηρείται για 257 χρόνια. Έπτά χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι Όθωμανοί καταλαμβάνουν και την Τραπεζούντα.

Μπορούμε να χωρίσουμε την όθωμανική κυριαρχία στο μικρασιατικό Πόντο σε τρεις περιόδους. Η πρώτη αρχίζει με την άλωση της Τραπεζούντας και λήγει στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Την περίοδο αυτή, που μπορεί να θεωρηθεί ως περίοδος στερέωσης της πλήρους κυριαρχίας τους, οι Τούρκοι κρατούν μάλλον ουδέτερη στάση έναντι των Έλλήνων του Πόντου. Η δεύτερη περίοδος, που λήγει με το τέλος του πρώτου ρωσο-τουρκικού πολέμου, δηλαδή με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, χαρακτηρίζεται από την εγκαθίδρυση του συστήματος των τσιφλικιών και τη θρησκευτική βία κατά των χριστιανικών πληθυσμών: τότε πραγματοποιούνται οι ομαδικοί εξισλαμισμοί. Η τελευταία περίοδος, που τελειώνει το 1922, υποδιαιρείται σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από την συστηματική προσπάθεια των τοπικών αρχών να μην εφαρμόζουν προς όφελος των χριστιανών τους φιλελεύθερους νόμους⁸. Η δεύτερη υποπερίοδος αρχίζει το 1908 και χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού⁹.

Για όλη την περίοδο μέχρι και τον 20^ο αιώνα θα παρατηρούσαμε ότι, παρόλη την πολιτική ένοποιηση που επέφερε η ρωμαϊκή κατάκτηση καθώς και η βυζαντινή περίοδος που άκολούθησε, η πολιτισμική διαφοροποίηση των Έλλήνων της Μαύρης Θάλασσας από αυτούς του Αιγαίου δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Όστοςόο δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε το γεγονός ότι,

σμός, εξαφανίσθηκε σχεδόν σ' όλον τὸ μεσαίωνα καὶ ἐνῶ δὲν ἀπαντᾷ στα ἄσματα τῶν ὑπόλοιπων μερῶν, ἀναπηδᾷ σχεδόν σ' ὅλους τοὺς στίχους τῶν ποντιακῶν ἀσμάτων. Ἐκεῖ ὅλοι εἶναι Ἕλληνες». (Γ. Σουμελίδης, «Ἀκριτικά ἄσματα», *Ἀρχαῖον Πόντον*, τ. 1 (1928), σ. 48).

7. Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, δ.π., σ. 54.

8. Την περίοδο αυτή έχουμε μια ουσιαστική αλλαγή της πληθυσμιακής σύνθεσης στο μικρασιατικό Πόντο. Η κάθοδος των Ρώσων στον Καύκασο σπρώχνει προς τὸ νότο τις ἀπειράριθμες μικρές και μεγάλες μουσουλμανικές ομάδες. Έτσι, ἐνῶ ὁ Πόντος, λόγω τοῦ ἀπρόσιτου τῆς περιοχῆς, εἶχε ἀποφύγει γιὰ ἑκατοντάδες χρόνια τὴ μαζικὴ μετανάστευση τουρκικῶν φύλων, βρέθηκε νὰ εἶναι ἀποδέκτης τῶν ἐξαθλιωμένων μουσουλμάνων προσφύγων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ σειρὰ τους πῆζαν τὸν χριστιανικὸ ἑλληνικὸ πληθυσμό. (Κεφ. 1. Γέννηση χωριοῦ Μερτσάν), στὸ *Βασικοί διοικητικοί - ἐδαφικοί μετασχηματισμοὶ στὸ Κουμπάν 1793-1985* (ρωσ.) Κρασνοντάρ 1986, σσ. 37-41. Α. Καρκαβίτσας, *Ταξίδια στὸν Πόντο, τὴν Πόλη καὶ τὴ Σμύρνη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 58).

9. Ο. Λαμψίδης, *Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1461-1922)*, Ἀθήνα 1957, σσ. 11-32. Την περίοδο αὐτὴ ὑλοποιεῖται ἡ ἀπόφαση γιὰ ἐπίλυση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας μετὰ τὴ φυσικὴ ἐξόντωση τῶν χριστιανικῶν ἐθνοτήτων. Στὸ ἴδιο διάστημα ἐξοντώνονται 353.000 χριστιανοὶ Ἕλληνες τοῦ Πόντου, ποσοστὸ πὺλ ὑπερβαίνει κατὰ τὴ τὸ ἡμῖς τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς. (Γ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενικὴ ἱστορία τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 22-24).

όσο το έθνικό κέντρο του ελληνισμού βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, όλες οι τοπικές ομάδες των Ελλήνων επικοινωνούσαν φυσιολογικά μέσω της πόλης αυτής. Η διακοπή των σχέσεων τους ταυτίζεται εν μέρει με την μετατόπιση του έθνικού κέντρου του ελληνισμού στην Αθήνα¹⁰. Η μετατόπιση αυτή διατάραξε τις γεωμετρικές τουλάχιστον ισορροπίες, έφθον η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν, με ένα θαυμαστό τρόπο, στο κέντρο του τότε ελληνικού χώρου. Η διαμόρφωση δύο διαφορετικών ελληνικών κόσμων όφειλεται σε αιτίες που χάνονται στην ιστορία. Απόδειξη πάντως αυτού του φαινομένου αποτελεί η μεγάλη διαφορά των ελληνικών διαλέκτων της Μαύρης Θάλασσας και του Πόντου από αυτές του Αιγαίου και της ήπειρωτικής Ελλάδος¹¹.

Οι Έλληνες στη Ρωσία

Η όθωμανική κατάκτηση του μικρασιατικού Πόντου καθόρισε το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίστηκε το φαινόμενο της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Ρωσία. Έλληνικός πληθυσμός όμως προϋπήρχε στις περιοχές των βόρειων παραλίων της Μαύρης Θάλασσας¹². Από την αρχαιότητα ήταν

10. Ο περιορισμός στα νότια της Βαλκανικής και η έσωστρέφεια του νέου ελληνικού κράτους, που έκφράστηκε με την περίφημη σύγκρουση αυτοχθόνων και έτεροχθόνων, ίσως να δξυνε το φαινόμενο. Η επανασύνδεση με το νέο έθνικό κέντρο θα συντελεστεί αργότερα σε ένα άλλο επίπεδο, το πολιτικό, με την προοπτική της εθνικής ολοκλήρωσης.

11. «Η ποντιακή συνέχισε τη δικιά της πορεία από την αρχαία εποχή ως ιωνική διάλεκτος και εξακολούθησε να είναι διαφοροποιημένη για λόγους γεωγραφικούς και ιστορικούς και κατά την περίοδο των ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων, τότε που διαμορφώνονταν η Αλεξανδρινή και Ρωμαϊκή Κοινή και αργότερα η Μεσαιωνική (βυζαντινή) Κοινή. Στην περίοδο πάλι της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, για παραπάνω από δυόμιση αιώνες συνέχισε τη διαφοροποίησή της στο στόμα των Ποντίων της Ανατολής. Ήταν η όμιλούμενη γλώσσα στο ανεξάρτητο μεσαιωνικό ελληνικό κράτος των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (ενώ λόγια γλώσσα παρέμενε η Κοινή, αττικίζουσα, βυζαντινή). Για 257 χρόνια, όσο κράτησε το ποντιακό αυτό κράτος, η γλώσσα του λαού πορεύονταν σχεδόν ανεπηρέαστη από την εξέλιξη της Κοινής Μεσαιωνικής...» (Χρήστος Σαμουηλίδης, «Η ποντιακή γλώσσα», *Τότε*, τ. 36 (9) (1988), σσ. 6-14. Ο Σαμουηλίδης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ποντιακή διάλεκτος εξελίχθηκε σε αυτόνομη γλώσσα, αδελφή της Κοινής Νεοελληνικής, οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της οποίας αποτελούν εξέλιξη της Μεσαιωνικής Κοινής. Η τελική απάντηση θα δοθεί από τους γλωσσολόγους. Στην παρουσίασή μας αυτή ενδιαφέρει μόνο η περιγραφή των εξωτερικών συνθηκών που όδηγησαν στην ουσιαστική διακοπή της επικοινωνίας του ποντιακού με τον αιγαιακό ελληνισμό. Σημαντική για το θέμα αυτό είναι η μελέτη του Peter Mackridge, «The Pontic Dialect: A Corrupt Version of Ancient Greek?», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991): *The Odyssey, of the Pontic Greek*, σσ. 335-339.

12. Η ελληνική παρουσία είχε σημαδέψει τη φυσιογνωμία όλης της περιοχής: «Οι φυλές των Σκυθών, Σλάβων και Γότθων από τις οποίες προήλθε ο πληθυσμός της Ανατολικής Ευρώπης, όφειλουν μέγα μέρος του πολιτισμού τους στις ελληνικές πόλεις της Μαύρης Θάλασσας.

ἐγκατεστημένος —ἀρχικά στην Κριμαία— ὁ πληθυσμός πού σήμερα εἶναι γνωστός ὡς «Μαριουπολίτες»¹³. Τὰ προνόμια πού παραχωροῦν οἱ Ρῶσοι στοὺς μετανάστες εὐνοοῦν τὴ δημιουργία αὐτόνομου καθεστώτος. Ἀπὸ τὸ 1810 ἕως τὸ 1873, ἡ Μαριούπολις μὲ τὰ γύρω ἑλληνικὰ χωριὰ ἀποτελεῖ «ἑλληνικὴ διοικητικὴ περιφέρεια» (ὅκρουγκ). Σ' αὐτὴ λειτουργεῖ ἑλληνικὸ δικαστήριο μὲ διοικητικές, ἀστυνομικὲς καὶ νομικὲς ἀρμοδιότητες. Μέχρι τὸ 1859 ἀπαγορεύεται ἡ ἐγκατάσταση ἀτόμων ἄλλης ἐθνικότητας στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ τῆς Μαριούπολης¹⁴.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ τῶν τριῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων παρατηρεῖται μετοίκηση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν τουρκοκρατούμενο Πόντο στὶς περιοχὲς πού κατέχει ἡ ὁμόδοξη Ρωσία. Κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο (1856-1866) ἐγκαθίστανται 60.000 Ἕλληνες τοῦ Πόντου στὶς περιφέρειες Κουμπάν καὶ Σταυρούπολης. Τὴν ἴδια περίοδο δημιουργοῦνται τὰ 43 ἑλληνικὰ χωριὰ τῆς Τσάλκας στὴ Γεωργία καὶ ἐγκαθίστανται Ἕλληνες στὸ Κυβερνεῖο τῆς Ἀλεξανδρούπολης, στὴ σημερινὴ Ἀρμενία¹⁵. Μετὰ τὸ

Ἀπὸ ἐδῶ, σύμφωνα μὲ τὶς εὐσεβεῖς παραδόσεις, ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ξεκίνησε τὴν πορεία του πρὸς τὸν τόπο πού θὰ κτιζόταν τὸ μελλοντικὸ Κίεβο. Ἀπὸ ἐδῶ, μετὰ ἀπὸ μιὰ σχεδὸν χιλιετηρίδα, ὁ ἅγιος Βλαδίμηρος, μέγας ἡγεμὼν τοῦ Κιέβου, ἔφερε τὶς διδασχὲς καὶ τὰ ἔθιμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως στοῦ λαοῦ του.

Στὴν Κριμαία ἀνθίζει ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀρχαιότητος ἡ λαμπρὴ πόλη Θεοδοσία, τὴν ὁποία οἱ Ἄλανοι καὶ οἱ Ταύριοι ὀνόμαζαν «πόλη τῶν ἐπτά θεῶν». Ἀκόμη καὶ οἱ Τούρκοι ἐκπληκτοὶ συνάντησαν ἐδῶ τὴ «δεύτερη Κωνσταντινούπολη», δηλαδὴ τὴν ἴδια λαμπρότητα ὅπως στὴν πρωτεύουσά τους. Ὅταν οἱ Γενοβέζοι ἀνάπτυσαν ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀσία, λέγεται ὅτι ἡ Θεοδοσία ἦταν σημαντικότερη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτὴ ἡ Θεοδοσία —ἡ Κάφα— ἦταν σύμφωνα μὲ τὶς περιγραφὲς τοῦ Σιλτμπέργκερ «μιὰ ἰσχυρὴ πόλη, μὲ κατοίκους ἔξι διαφορετικῶν θρησκευμάτων». Ὅσο καὶ ἂν μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ τὸ φανταστοῦμε, ἐδῶ, γιὰ αἰῶνες ὁλόκληρους ἀνθίζει ὁ δυτικὸς πολιτισμός, ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ ὁποίου φωτιζόταν μιὰ τεράστια γύρω ἀπὸ τὴν πόλη ἑκταση». (Sergei Golovin, «Ruslands Griechische Seele», *Essentia*, τ. 41 (1991), σσ. 32-36).

13. Τὸ 1778 οἱ Ἕλληνες τῆς Κριμαίας, ἡ ὁποία τότε ἦταν μέρος τοῦ ταταρικοῦ χανάτου, πῆραν τὴν ἀπόφαση μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ μητροπολίτη Ἰγνατίου, νὰ μεταναστεῦσουν στὶς ρωσοκρατούμενες περιοχὲς τῆς βόρειας Ἀζοφικῆς θάλασσας. Ἡ ὅλη ἐπιχείρηση τῆς μετανάστευσης ἔγινε μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς Αἰκατερίνης τῆς Μεγάλης καὶ μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ στρατηγοῦ Α. Β. Σουβόροφ. Οἱ χριστιανοὶ πού ἐγκατέλειψαν τὴν ταταροκρατούμενη Κριμαία ἦσαν 31.098 ἄτομα. Ἡ ὅλη ἐπιχείρηση στοίχισε στὰ ρωσικὰ ταμεία, ὅπως δήλωσε ὁ Α. Β. Σουβόροφ σὲ ἀναφορὰ τοῦ στοὺν πρίγκηπα Γ. Α. Ποτιόμκιν, περὶ τὰ δύο ἑκατομμύρια ρούβλια. (Ἡ ἐγκατάσταση τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων πού μετοίκησαν στὴν Κριμαία, (ρωσ.), Μαριούπολσκι Κραϊβέντεςκι Μουζέι, Μαριούπολις χ.ἔ., σ. 3).

14. Ι. Τζούχα, «Ἡ Μαριούπολη ἀπέκτησε πάλι τὸ ἑλληνικὸ της ὄνομα», ἐφημ. *Νέα τῆς Μόσχας*, τ. 6 (1989), σ. 22.

15. Ι. Λαυρεντίδης, *Οἱ ἐκ Σοβιετικῆς Ἑνώσεως Ἕλληνες ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ τὰ ἐκ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης δικαιώματά των*, Ἀθήνα 1986, σσ. 15-17. Οἱ πιέσεις τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀναγκάζουν πολλοὺς νὰ καταφύγουν στὴν ὁμόδοξη Ρωσία. (G. I. Gurdjef, *Recontres avec des hommes remarquables*, Παρίσι 1979, σσ. 64-65).

ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1876 ή μετανάστευση παίρνει το χαρακτήρα μαζικής φυγής από τον Πόντο. Στις περιφέρειες Τέρεκ, Σταυρούπολης, Σοχούμι, Βατούμι καταφεύγουν 100.000 Πόντιοι. Την ίδια περίοδο δημιουργούνται τα 80 ελληνικά χωριά του Κάρς στον Καύκασο. Ύπολογίζεται ότι κατά τη διάρκεια των ομαδικών μεταναστεύσεων προς τη Ρωσία τον περασμένο αιώνα μετακινήθηκαν περίπου 350.000 ψυχές από τον Πόντο¹⁶. Το 1914 ο ελληνικός πληθυσμός της ρωσικής αυτοκρατορίας ανέρχονται σε 650.000 άτομα, ενώ το 1921 ο Αϊλιανός τους υπολογίζει σε 700.000¹⁷.

Η μετοίκηση των Ελλήνων, αλλά και των Αρμενίων, από την όθωμаниκή αυτοκρατορία στη Ρωσία υπήρξε φαινόμενο εϋθέως ανάλογο της επέκτασης των Ρώσων προς το νότο και της επακόλουθης ανάγκης για πύκνωση των συνοριακών περιοχών με φιλικό πληθυσμό και συγχρόνως οικονομικής ανάπτυξης των περιοχών που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοί τους¹⁸. Ο Ν. Η. Βορομπιόφ, υπεύθυνος του έποικισμού, γράφει: «Το πρόγραμμα συστηματικού έποικισμού άρχισε το 1864... Στόχος ήταν να καλυφθούν οι άδειες περιοχές και να ξαναρχίσουν οι καλλιέργειες που διακόπηκαν όταν οι βουνίσιοι (σ.τ.σ. οι ντόπιοι μουσουλμάνοι κάτοικοι) έφυγαν στην Τουρκία ή εξορίστηκαν... Αυτή η περιοχή απαιτούσε άνωτερη άγροτική κουλτούρα και σκέφτηκαν να καλέσουν τους Έλληνες και τους Αρμένιους, που ταιριάζουν σ' αυτές τις συνθήκες»¹⁹.

Η πολιτική της ρωσικής κυβέρνησης απέναντι στους μετανάστες χαρακτηρίζεται από πανσλαβιστικές προθέσεις: επιδιώκει με κάθε τρόπο τον έκρωσισμό των Ελλήνων που μεταναστεύουν από τον Πόντο. Επibάλλει τον έκρωσισμό των επιθέτων, απαγορεύει την ίδρυση ελληνικών σχολείων και ναών, ενώ στις μεγάλες κοινότητες επιτρέπει μόνο μία ώρα ήμερησίως τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας²⁰.

16. Πανάρετος Κ. Τοπαλίδης, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα 1929, σσ. 231-234. Α. Καρπόζηλος, «Οι Έλληνες της Μαριούπολης (Ζντανόφ) και η διάλεκτός τους», *Αρχαίον Πόντου*, τ. 40 (1985), σσ. 97-100.

17. Πανάρετος Τοπαλίδης, δ.π. Σ. Μ. Αϊλιανός, *Το έργον της ελληνικής περιθάλψεως*, Αθήνα 1921, σ. 88. Για τα προβλήματα του άκριβους καθορισμού του ελληνικού πληθυσμού της Ρωσίας βλ. Β. Αγγιζίδης, *Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι συνέπειες για τον ελληνισμό*, Αθήνα 1992, σσ. 245-247.

18. Artemis Xanthopoulou-Kyriakou, «The Diaspora of Greeks of the Pontos: Historical Background», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991), σσ. 357-363.

19. Φ. Π. Ντομπροχότοφ, *Η Μαυροθαλασσίτικη άκτή του Καυκάσου*, (ρωσ.) Πετρούπολη 1916, σσ. 23-29.

20. Ι. Λαυρεντίδης, δ.π., σ. 21. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. 191. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 15. Η πολιτική αυτή των Ρώσων επεκτείνεται σε όλες τις μη ρωσικές εθνότητες, προκαλώντας αισθήματα πικρίας, τόσο που άγρια δεκατριών χρονών οργανώνουν σχολικές απεργίες για την υπεράσπιση της μητρικής τους γλώσσας. Ειδικά στη Γεωργία οι σχολικές ταραχές είναι συχνές. Οι Ρώσοι δάσκαλοι δέχονται επιθέσεις και ξυλοδαμούς, ενώ οι μαθητές συχνά βάζουν

Ἡ ἀφύπνιση

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἀρχίζουν νὰ ἀποκοτῶν κυρίαρχη θέση στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας²². Οἱ κατάλληλες οἰκονομικὲς συνθήκες εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ ἐνὸς ἐκπληκτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῆς²³. Ὁ Πόντος εἶναι ἡ μοναδικὴ περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὸν ὁποῖο μιὰ συμπαγὴς ἐλληνικὴ κοινωνία ἐπιβιώνει ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους. Στὸ χῶρο τοῦ Πόντου δὲν σημειώθηκαν πληθυσμιακὲς μετατοπίσεις κατὰ τὴν περίοδο τῶν βυζαντινοτουρκικῶν συγκρούσεων²⁴. Τὸ φαινόμενο τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας δυναμικῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ ἡ συντριπτικὴ τῆς πλειοψηφία ἀνήκει στὶς καταπιεσμένες χριστιανικὲς ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ, ἐμφανίζεται σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας²⁵. Ἡ σημαντικὴ θέση τῶν χριστιανικῶν ὁμάδων στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ δίνει στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς Ἀρμένιους τὸ ρόλο τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου στὴν κατεύθυνση τῆς ὑπέρβασης τῶν φεουδαρχικῶν δομῶν τῆς αὐτοκρατορίας²⁵.

φωτιά στὰ σχολεῖα (Ἰσαὰκ Ντῶντσερ, *Στάλιν*, τ. 1, Ἀθήνα 1971, σ. 6). Ἡ ἴδρυση κοινοτικῶν ἐλληνικῶν σχολείων ἐπιτυγχάνεται μετὰ ἀπὸ ὑπεράνθρωπες προσπάθειες. Ἡ σημασία ποὺ εἶχε ἡ ἐλληνικὴ ἐκπαίδευση φαίνεται ἀπὸ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα: «Περὶ τὸν νὰ τόνισωμεν ὅτι ἀνεῦ τῆς συντόνου καὶ ταχεῖας συνδρομῆς τοῦ ἀνὰ τὴν Ρωσὶαν Ἑλληνισμοῦ κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν τὰς θύρας τῶν σχολείων ἡμῶν κεκλεισμένας, μεταβαλλόμενα ταῦτα εἰς κατοικίας ἀραχνῶν, τὰ δὲ Ἑλληνόπουλα, τὸ μέλλον αὐτὸ τοῦ ἔθνους, περιφερόμενα εἰς τοὺς δρόμους καὶ ὑφιστάμενα τὴν ὀλέθριον ἐπίδρασιν ὧν τῶν κακῶν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως...» («Καθὼν καὶ ἱερόν», ἐφημ. *Ἐλεύθερος Πόντος*, Βατούμι (14-8-1919), σ. 1.).

21. Α. Ἀλεξανδρής, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου 1918-1922: Ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τουρκικὴ ἀντίδραση», στὸ Θάναος Βερέμης - Ὀδυσσεὺς Δημητρακόπουλος (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴν του*, Ἀθήνα 1980, σσ. 427-446. Ν. Σβορώνος, *Ἐπισκόπηση τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα, 1985, σ. 89. Ἡ πληθυσμιακὴ σύνθεση τῶν ἐθνοτήτων στὸν Πόντο ἦταν τὸ 1914 ἡ ἐξῆς: Μουσουλμάνοι 1.006.000, χριστιανοὶ Ἕλληνες 696.495, Ἀρμένιοι 60.000. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐθνικὴ σύνθεση τῆς ὁμάδας τῶν μουσουλμάνων: Τοῦρκοι 420.000, μουσουλμάνοι Ἕλληνες 190.000, κριποχριστιανοὶ Ἕλληνες 43.000, ἄλλες ἐθνότητες (Κιρκάσιοι, Λαζοὶ, Σάνοι, Κοῦρδοι, Ἀβασγοὶ, Γεωργιανοὶ, Κιζιλπάσδεσ κ.λπ.) 352.000. Παρατηρεῖται μιὰ σαφὴς ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικῆς ὁμάδας (Κ. Fotiadis, *Die islamisierung Kleinasiens und die kryptochristen des Pontos*, Τυβίγκη 1985, σσ. 368-369).

22. Paschalis Kitromilidis, «Greek Irredentism in Asia Minor and Cyprus», *Middle Eastern Studies*, τ. 26 (1990), σ. 5.

23. Paschalis Kitromilidis, ὅ.π., σ. 5.

24. Β. Νότης, *Ἐκβολὴ ἀνάπτυξη καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη στὴν Τουρκία*, Ἀθήνα 1986, σσ. 36-37.

25. Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀποψη τῆς Ρόζας Λουῆμπουργκ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό: «Ἡ Τουρκία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγεννηθεῖ σὰν σύνολο, γιατί ἀποτελεῖται ἀπὸ διαφορετικὲς

Ἡ ἑλληνικὴ ἀφύπνιση στὸν Πόντο πάντως ἦταν μιὰ διαδικασία πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰῶνα, ὅταν ἀποκαταστάθηκαν οἱ ἐπικοινωνίες μὲ τὸ νέο ἑλλαδικὸ κράτος καὶ τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος ἐξελίχθηκε σὲ ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα πρώτου ἐπιπέδου²⁶. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία μὲ τὴ δημιουργικὴν ἑλληνικὴν σχολεῖαν καὶ στίς πιὸ ἀπόμακρες καὶ ἀπρόσιτες περιοχές, πού δὲν εἶχαν δεσμούς μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐνέταξε τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς τῆς Ἀνατολῆς στὸ σύστημα ἀξιών τοῦ ἀλυστρωτικοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία τῆς Μεγάλης Ἰδέας πού προσανατόλιζε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ταύτιση τῶν κρατικῶν ὁρίων μὲ τὰ ὅρια

χώρες. Κανένα ὑλικὸ συμφέρον, καμιά κοινὴ ἐξέλιξη πού θὰ μπορούσε νὰ τὶς συνδέσει δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ. Ἀντίθετα, ἡ καταπίεση καὶ ἡ ἀθλιότητα τῆς κοινῆς ὑπαγωγῆς στὸ τούρκικο κράτος γίνονταν ὅλο καὶ μεγαλύτερες! Ἐτσι δημιουργήθηκε μιὰ φυσικὴ τάση τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων νὰ ἀσπασθοῦν ἀπὸ τὸ σύνολο καὶ νὰ ἀναζητήσουν μέσα ἀπὸ τὴν αὐτόνομη ὑπαρξὴ τὸ δρόμὸ γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ κρίση τῆς Ἱστορίας γιὰ τὴν Τουρκία εἶχε πιά βγεῖ: Βάδιζε πρὸς τὴ διάλυση...» καὶ παρακάτω: «Γιὰ ὅσον καιρὸ μιὰ χώρα μένει κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος γιὰ ἐξέλιξη σὲ αὐτήν. Ἡ σημερινὴ θέση μας στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα (σ.τ.σ. ἐννοεῖ τῆς διεθνoῦς σοσιαλδημοκρατίας) εἶναι νὰ ἀποδεχτοῦμε τὴ διαδικασία διάλυσης τῆς Τουρκίας σὰν μιὰ ὑπαρκτὴ πραγματικότητα καὶ νὰ μὴν κάνουμε τὴ σκέψη ὅτι θὰ μπορούσε ἢ ἔπρεπε κανεὶς νὰ τὴν σταματήσει καὶ νὰ ἐκδηλώσουμε στοὺς ἀγῶνες γιὰ αὐτοδιάθεση τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν τὴν ἀπεριόριστη συμπαράστασή μας» (Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Οἱ ἀγῶνες στὴν Τουρκία καὶ ἡ σοσιαλδημοκρατία», *Οἱ λαοί*, 1 (Μάιος 1987), σσ. 44-49). Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς τοποθέτησης τῆς Λούξεμπουργκ ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας στὴ Ρωσία ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους δημιούργησε ἓνα ἄκρως φιλικὸ περιβάλλον γιὰ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστές. Ἡ Λούξεμπουργκ εἶχε καταγγεῖλει «τὴν ἐσωτερικὴ κοινωνικὴ ἀνωριμότητα τῆς νεοτουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν ἀντεπαναστατικὸ τῆς χαρακτήρα» (Ἡ ἴδια, «Ἡ δραστηριότητα τῶν Γερμανῶν ἱμπεριαλιστῶν στὴν Τουρκία», *δ.π.*, σ. 61), ἐνῶ ὁ Βλαδίμηρος Ἰλίτς Λένιν θεωροῦσε τοὺς νεότουρκους ὡς ὑπόδειγμα ἐπαναστατῶν, ἐφόσον τοὺς χρησιμοποιοῦσε ὡς σημεῖο ἀναφοράς γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τοὺς μπολσεβίκους. Ἐγραψε ὅτι οἱ μπολσεβίκοι εἶναι «οἱ νεότουρκοι τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης...» (Κ. Παπαϊωάννου, *Ἡ ψυχρὴ ἰδεολογία*, Ἀθήνα 1986, σ. 27). Ἡ ἀπεριόριστη στρατιωτικὴ, χρηματικὴ καὶ ἠθικὴ βοήθεια πού ἔδωσαν οἱ μπολσεβίκοι στοὺς κεμαλικούς καθόρισαν τὶς ἐξελίξεις στὸ μικρασιατικὸ χῶρο. Δηλαδή ἦταν ὁ ἀποφασιστικὸς παράγοντας πού ἐπέτρεψε στοὺς Τούρκους νὰ νικήσουν στὰ στρατιωτικὰ τοὺς Ἑλλήνες (ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ ποντιακὸ ἀντάρτικο) καὶ τοὺς Ἀρμένιους. (Β. Ἀγτζίδης, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμός. Ἀπὸ τὴ γενοκτονία καὶ τὸν σταλινισμό στὴν περσετρόϊκα*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 20-89). Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς πιὸ πρόσφατες ἐρευνες, στὸ πλευρὸ τῶν κεμαλικῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολεμοῦσαν καὶ Ρῶσοι στρατιῶτες τοῦ Μπουντιόνι, γνωστοὶ ὡς Κοζάκοι.

26. Τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος ἀναδιοργανώθηκε τὸ 1778 μὲ ἐπιχορήγηση τῶν ποντιακῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινούπολης, Ὑψηλάντη καὶ Μουρούζη. Τὸ 1849 ὁργανώθηκε ἀκόμα καλύτερα. (Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς γύρω περιοχῆς*, Θεσσαλονίκη 1988, 2^η, ἐκδ. σ. 180). Γιὰ τὸ ρόλο τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὶς διαδικασίες αὐτὲς βλ. Α. Bryer, «The Pontic Revival and the new Greece», στὸ *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο 1980. Π. Κιτρομηλίδης, «Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὡς ἐθνικὸ κέντρο», στὸ Δ. Τσαούσης (ἐπιμ.), *Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα*, Ἀθήνα 1983 σσ. 143-164. Θάνας Βερέμης, «Κράτος καὶ ἔθνος στὴν Ἑλλάδα: 1821-1912», *δ.π.*, σσ. 59-67.

τῶν περιοχῶν πού κατοικοῦσαν Ἕλληνες, εἶχε μεγάλη λαϊκή ἀποδοχή²⁷. Ἐξάλλου ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἰταλικοῦ ἀλυστρωτικοῦ κινήματος μέ τήν ἐνοποίηση τῆς Ἰταλίας χρησιμοποιοῦντο ὡς παράδειγμα στήν Ἑλλάδα²⁸.

Παρότι στόν μικρασιατικό Πόντο ὁ σπόρος τῆς ἰδέας τῆς δημιουργίας ἐλληνικοῦ κράτους ἐμφανίζεται, σύμφωνα μέ μιὰ ἐκτίμηση, τὸ 1904²⁹, ἐντούτοις μέχρι τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους οἱ αὐταπάτες γιὰ συνεργασία καὶ εἰρηνική συμβίωση μέ τοὺς Τούρκους, παράλληλα μέ τὴ διαμόρφωση ἑνὸς νέου ἐλληνοτουρκικοῦ καθεστῶτος, κυριαρχοῦν σὲ μεγάλη μερίδα τῶν Ποντίων διανοομένων. Στὴν προσπάθεια ἐπεξεργασίας προγράμματος ἐλληνοτουρκικῆς συνεννόησης συμμετέχει ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζεται πιθανότατα ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ «Ἀνατολικὸ Κόμματος» τῶν Δραγούμη-Σουλιάτῃ³⁰. Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ κυρίως μέ τὴν ἑναρξή τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὑλοποιεῖται ἡ ἀποφασισμένη ἀπὸ τὸ 1911 ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς ὀριστική λύση τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος τῆς αὐτοκρατορίας μέ τὴ φυσική ἐξόντωση τῶν γηγενῶν ἐθνοτήτων. Ἐκθεση πού στάλθηκε στὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντι-

27. Τὸ πῶς ἐνοοῦσαν οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα φαίνεται ἀπὸ ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας «Λαὸς» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία εἶχε γιὰ ἓνα διάστημα ὡς διευθυντὴ τὸν Γιαννιό: «Τὸ πνεῦμα τοῦ αἵθνος εἶναι ἡ τάση νὰ μὴ ἀνέχεται κανένα ἔθνος νὰ τὸ κυριαρχεῖ ἄλλο ἔθνος. Τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος τὸ ἐνοίωσε καὶ ἔκαμε ἀπὸ αἰῶνες Μεγάλῃ Ἰδέα του τοῦ συνάσθημα τῆς ἀνθρωπότητος πού προοδεύει. Καὶ πάλι τίποτα ἀπὸ κράτος καὶ πολιτικὴ δὲν ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τοὺς στίχους τοῦ Ρήγα, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὴν πίστη πού ἔχουνε στὴ Μεγάλῃ Ἰδέα οἱ Ἕλληνες πού ζοῦνε σὲ μέρη πού δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἀποτελέσουν κράτος μέ τὰ ἄλλα, ἀρκεῖ νὰ προσέξει κανεὶς τὴν ἐκπολιτιστική, τὴν ἀτομικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἑλλήνων, παντοῦ ὅπου μπροστά τους τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ ὁ,τι εἶναι κράτος εἶναι ἐλάχιστο, ἀρκεῖ νὰ ἰδεῖ γιὰ νὰ ἐννοήσει πῶς καὶ πάλι τώρα ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικὴ Ἰδέα δὲν εἶναι πολιτικὴ παρὰ εἶναι ἀνθρωπιστική.» (ἐφημ. *Λαὸς*, κύριο ἄρθρο, Κωνσταντινουπόλη 31 Ἰανουαρίου 1909).

28. Α. Λιάκος, *Ἡ ἰταλικὴ ἐνοποίηση καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα*, Ἀθήνα 1985, σσ. 53-57: Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ριζοσπάστες. Ὁ Τζιουζέππε Μαντσίνι, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στοὺς ἀκραφινοὺς δημοκρατικούς πού συνέχιζαν τὴν παράδοση τοῦ 1789 καὶ τοῦ ἰταλικοῦ γαγκωβινισμοῦ, πίστευε ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα θὰ τροφοδοτοῦσε τὸ προοδευτικὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ στρατόπεδο στὴν Εὐρώπῃ καὶ θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μιὰ γενικευμένη ἐξέγερση τῶν χριστιανικῶν λαῶν ἐναντίον τῆς ἀπολυταρχικῆς Τουρκίας. Ὁ Μαντσίνι θεωροῦσε καθήκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου πού ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν αὐτοκρατοριῶν, τὴν ἀνάπτυξη σχέσεων μέ τὸ ἐλληνικὸ ἀλυστρωτικὸ κίνημα πού ἐκφαζόταν ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα.

29. Α. Ἀλεξάνδρης, ὁ.π.

30. Ο. Λαμπιδης, ὁ.π., σ. 84. Δὲν γνωρίζουμε ἂν οἱ ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Χρῦσανθου, οἱ ὁποῖες καθόρισαν τὴν πολιτικὴ του κατὰ τὴν περίοδο 1916-1918 πού ὑπῆρχε ἐλληνικὴ διοίκηση στὸν ἀνατολικὸ Πόντο, ὑπαγορεύτηκαν μόνο ἀπὸ ἰδεολογικοὺς λόγους ἢ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐνδοχώρα τῆς Τραπεζούντας —στὸν ἀνατολικὸ πάντα Πόντο— κατοικοῦσαν οἱ ἐξισλαμισμένοι ἐλληνικοὶ πληθυσμοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὸ ἴδιο ἀριθμητικὸ βάρος μέ τοὺς ὀρθόδοξους ἐλληνικοὺς πληθυσμούς, ἂν ὅχι καὶ μεγαλύτερο.

νούπολη αναφέρει: «Μεταξύ τῶν ὑπὸ τοῦ Νεοτουρκικοῦ Κομιτάτου ληφθεισῶν ἀποφάσεων εἶναι καὶ ὁ ἐκτουρκισμὸς τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατός, ἐφόσον ὑπάρχουσι συμπαγεῖς ἐλληνικοὶ συνοικισμοί.»³¹

Ἡ ἔνοπλη ἀντίσταση καὶ ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Τραπεζούντας

Ὡς ἀντίδραση στὴν πολιτικὴ αὐτὴ τῶν Τούρκων ἀρχίζει ἡ ὁργάνωση δυναμικῶν ἀντάρτικων ὁμάδων. Στὴν ἀρχὴ εἶναι ἀσύνδετες καὶ ἔχουν περισσότερον ρόλον ὁμάδων αὐτοάμυνας τῶν ἐλληνικῶν χωριῶν³². Σύντομα τὸ κίνημα φουντώνει. Στὴν ἀκμὴ του, γύρω στὸ 1920, ἀριθμεῖται περισσότερους ἀπὸ 18.000 ἔνοπλους. Μέχρι τὸ τέλος ὅμως θὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πολυδιάσπασιν³³. Οἱ ἀπὸνέμειν ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ «γενικὴ ἐπανάσταση» τῶν Ἑλλήνων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν προέλαση τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων μὲ στόχον τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητου ἐλληνικοῦ κράτους ἀρχίζουν νὰ διατυπώνονται δημόσια ἀπὸ τὸ 1916³⁴. Οἱ ἀντάρτες προμηθεύονται τὸν ὅπλισμόν τους ἀπὸ τὶς μάχες, ἀπὸ τὸ παράνομον δίκτυον ποὺ ἔχουν δημιουργήσει στὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς Ρωσίας καὶ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ βοήθεια.

Σὲ κάθε περιοχὴ τοῦ Πόντου ἱδρύονται ἀπὸ τὸ 1918 ἀνεξάρτητες μυστικὲς ὁργανώσεις³⁵. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς Ρωσίας. Ὁ κύριος στόχος τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν εἶναι ἡ

31. ΥΠ.ΕΞ., Ἀθήνα 1917, Ἀνθελληνικοὶ ἐν Τουρκίᾳ διωγμοί, 3501.

32. Δ. Κελεκίδης, *Ἀπομνημονεύματα ἀπὸ τὸ ἀντάρτικο τοῦ Πόντου*, Ἀθήνα, χ.ἔ., σ. 25. Χ. Α. Μουραχανίδης, «Οἱ ἀετοὶ τῆς Σάντας», *Χρονικὰ τοῦ Πόντου*, Νοέμβριος 1943, σσ. 61-62, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀφορμὴ τῆς ὁργάνωσης τῶν Ἑλλήνων τῆς Σάντας ἦταν οἱ ἐπιθέσεις ποὺ δέχονταν τὰ ἐλληνικὰ χωριά ἀπὸ τὶς τούρκικες συμμορίες. Στὶς 15 Δεκεμβρίου 1917 σὲ γενικὴ συνέλευση τῶν κατοίκων τῆς Σάντας ἀποφασίστηκε ἡ ἱδρυση ἀνταρτικῶν ὁμάδων γιὰ τὴν αὐτοπροστασίαν τους. Τὸ σύνθημα ποὺ κυριάρχησε ἦταν: *Νὰ ληστεύουμε τοὺς ληστές*. Μεγάλῃ συμμετοχῇ στὶς ἐνοπλες ὁμάδες εἶχαν καὶ οἱ γυναῖκες. Ἡ σημαντικότερη ἀντάρτικὴ ὁμάδα τῆς περιόδου ὥς τὸ 1918 εἶχε ἀρχηγὸ τὴν καπετάνισσα Πελαγία, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴ διοίκηση μετὰ τὸ θάνατον τοῦ ἀντρα τῆς, τοῦ Ἀντὼν πασᾶ. Ἐπίσης ἓνα ἀντάρτικο τραγοῦδι ἀπὸ τὸ δυτικὸ Πόντον περιέχει τὸν ἐξῆς στίχον: «Ἀπὸ τὶς γυναῖκες τῶν Παφραλῶν / πῆραν ὅπλα οἱ μισὲς / γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους. / Σκοτώθηκαν ὅλες.» (Γ. Θ. Γεωργιάδης, «Τραγοῦδι τῶν Ποντίων Παφραίων», *Ποντιακὴ Ἑστία*, τχ. 76 (1989), σσ. 48-49).

33. Δ. Κελεκίδης, *δ.π.*, σ. 245: Ὁ συγγραφεὺς, καπετάνιος καὶ ὁ ἴδιος σὲ ἀντάρτικὴ ὁμάδα, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὴν περίοδο τῆς μεγάλῃς του ἀκμῆς τὸ ποντιακὸ ἀντάρτικο ἦταν μοιρασμένον σὲ 300 ὁμάδες μὲ ξεχωριστοὺς καπετάνιους.

34. Δ. Κουτσογιαννόπουλος, *Ἀνάμεσα στοὺς ἀντάρτες τοῦ Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1936, σσ. 19-25.

35. Οἱ ὁργανώσεις αὐτὲς ἤρθαν νὰ προστεθοῦν στὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶν, μουσικῶν καὶ ἀθλητικῶν σωματείων ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὶς ἐλληνικὲς κοινότητες τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνα μας. Ὁ πιὸ δραστήριος ἀπ' αὐτοὺς τοὺς συλλόγους θεωρεῖται ὁ «Ἑλληνικὸς Ἀθλητικὸς Σύλλογος Πόντου» στὴν Μερτζιφούντα. (Α. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 432).

δημιουργία ανεξάρτητης ελληνικής δημοκρατίας στον Πόντο. 'Επίσης εμφανίζεται και μιὰ μικρή ομάδα ενωτικών, που θέλουν την ένωση του Πόντου με την 'Ελλάδα³⁶. Οί αντίκειμενικές όμως συνθήκες (μεγάλη απόσταση από τον έλλαδικό χώρο) δεν εύνουν την τάση αυτή.

Στον ανατολικό Πόντο, ή προέλαση του ρωσικού στρατού διαμορφώνει διαφορετικές συνθήκες. Λίγες μέρες πριν από την είσοδο των Ρώσων στην Τραπεζούντα ο βαλής της πόλης παραδίδει την εξουσία στο μητροπολίτη Χρύσανθο και σέ τριμελή επιτροπή 'Ελλήνων με τὰ ἐξῆς λόγια: «'Από τους 'Ελληνες αποσπάσαμε τὰ μέρη αὐτὰ και σέ 'Ελληνες τὰ παραδίδουμε σήμε-ρα. Σὰς παραδίδουμε ἀκόμα και τις ἐκκλησίες σας που μετατράπηκαν σέ τεμένη. Μεταβάλετέ τις πάλι σέ ἐκκλησίες, ἂν τὸ νομίζετε καλὸ.»³⁷ Οί Ρῶσοι ἀποδέχονται την ἑλληνική διοίκηση, ή ὁποία εἶναι γνωστή ὡς «Προσωρινή Κυβέρνηση Τραπεζούντας» και συνεχῶς παίρνει περισσότερο αὐτόνομο χαρακτηριστῆρα. 'Η προσωρινή κυβέρνηση ἀναγνωρίζεται και ἀπὸ τις δυνάμεις τῆς 'Αντάντ ὡς ή νόμιμη ἀρχή του βιλαετιοῦ τῆς Τραπεζούντας³⁸.

Τὸ Μάρτιο τοῦ 1917 γίνεται ή ἀστική ἐπανάσταση στη Ρωσία που ἀνατρέπει την τσαρική ἀπολυταρχία. 'Η ἐξέλιξη αὐτῆ ἐπιδρά ἄμεσα σὸ μέτωπο των πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στον Πόντο. 'Η προέλαση σταματᾷ. 'Η προσωρινή κυβέρνηση τοῦ Κερένσκι φαίνεται ἀποφασισμένη νὰ ἀνεχτεῖ την κατάσταση που ἔχει διαμορφωθεῖ στήν Τραπεζούντα με τὸ ἑλληνικὸ καθεστῶς. Στὶς περιοχές που ἔχει καταλάβει ὁ ρωσικὸς στρατὸς δημιουργοῦνται σοβιέτ, δηλαδὴ ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπές, στὶς ὁποῖες συμμετέχει και ὁ μητροπολίτης Χρύσανθος³⁹. Οί 'Ελληνες, κυρίως ὅσοι ὑπηρετοῦν σὸ ρωσικὸ στρατὸ, συμμετέχουν στὶς διαδικασίες αὐτές. 'Υπολογίζονται σέ τρία συντάγματα⁴⁰. Συμμετέχουν ἐπίσης και οί 'Ελληνες τοῦ Καυκάσου, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοί ὡς Ποντοκαυκάσιοι⁴¹. 'Ενδεικτικὸ στοιχεῖο αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς εἶναι ή διακυβέρνηση τοῦ νομοῦ Κάρς ἀπὸ τέσσερις κομισάριους, ἕναν 'Αρμένιο, ἕνα μουσουλμάνο, ἕνα Ρῶσο και ἕναν 'Ελληνα⁴².

'Η ἀλλαγὴ των συνθηκῶν εὐνοεῖ την ἐκδήλωση των δημοκρατικῶν διαθέ-

36. 'Ο χαρακτηριστικότερος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας «'Εποχή» τῆς Τραπεζούντας, ὁ ὁποῖος ἐκτελέστηκε στήν 'Αμάσεια. 'Όταν ὁ πρόεδρος τοῦ τουρκικοῦ «Δικαστηρίου 'Ανεξαρτησίας» στήν 'Αμάσεια τὸ 1921 τοῦ ἀπάγγειλε τὴ θανατική καταδίκη γιατί ἦταν μέλος τοῦ αὐτονομιστικοῦ κινήματος τοῦ Πόντου, ὁ Καπετανίδης ἀπάντησε: «Κάνετε λάθος. 'Εγὼ δὲν εἶμαι ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ἐνωσης με τὴν 'Ελλάδα.»

37. Χ. Σαμουηλίδης, *Τὸ χρονικὸ τοῦ Κάρς*, 'Αθήνα, χ.χ., σ. 133.

38. Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 430.

39. Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 430.

40. Ε. Παυλίδης, *'Ο 'Ελληνισμὸς τῆς Ρωσίας και τὰ 33 χρόνια τοῦ ἐν 'Αθῆναις Σωματεῖοι τοῦ ἐκ Ρωσίας 'Ελλήνων*, 'Αθήνα 1953, σ. 92.

41. Νίτσα Γαβριηλίδου, *'Ο πατέρας μου Κώστας Γαβριηλίδης*, 'Αθήνα 1987, σ. 25.

42. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 45.

σεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Τραπεζούντας. Οἱ Πόντιοι πρόσφυγες πού ἐπιστρέφουν στὰ ὑπὸ ἐλληνικὴ διοίκηση ἐδάφη εἶναι φορεῖς φιλελεύθερων ἀπόψεων πού ἀμφισβητοῦν τὸ «διέπον θεοκρατικὸ καθεστῶς», ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐλληνοτουρκικὴ συνεργασίας τοῦ Χρῦσανθου⁴³. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Χρῦσανθος ἀντιτάσσεται στὴν ἐπάνοδο τῶν Ἑλλήνων προσφύγων στὴν Τραπεζοῦντα. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικληρικῆς καὶ ταυτόχρονα ἀντιτουρκικῆς τοποθέτησης τῶν πιὸ ριζοσπαστικῶν στοιχείων. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δασκάλων τοῦ Καυκάσου δημιουργοῦνται δυὸ ἰσχυρὲς πολιτικὲς τάσεις, ἡ σοσιαλεπαναστατικὴ, πού εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα, καὶ ἡ φιλελεύθερη ἐθνικιστικὴ. Μιὰ ἀπὸ τίς βασικότερες διαφορὲς τοὺς εἶναι ἡ στάση ἀπέναντι στὴν Τουρκία. Οἱ σοσιαλεπαναστάτες Ἑλληνες, ὅπως καὶ οἱ Ἀρμένιοι ὁμοειδεάτες τοὺς καὶ οἱ μενσεβίκοι, εἶναι φανατικὰ ἐχθρικοὶ πρὸς τοὺς Τούρκους⁴⁴. Στὴν Τραπεζοῦντα πάντως βλέπουν τὸ φῶς συνθήματα τοῦ τύπου: «Εἰς τὴν Ρωσίαν ὅ,τι ἔγινεν καὶ ἐδῶ θὰ γίνηι. Εἶναι ἡ καλυτέρα λύσις γιὰ πολλοὺς δικοὺς μας πού γυρνοῦν ἀπὸ τὰ ξένα.»⁴⁵

Ὁ ἀγώνας μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Μαρτίου 1917

Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ τσαρικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἐξάπλωση τῶν ιδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται χωριστικὰ ἐθνικὰ κινήματα. Οἱ ιδέες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας ὀδηγοῦν τοὺς Ἑλλήνες στὸ δρόμο τῆς πολιτικῆς τους ὀργάνωσης γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν δικαιωμάτων τους⁴⁶. Ἡ πρώτη κίνηση εἶναι ἡ «Ἐθνικὴ Συνέλευση» τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὑπερκαυκασίας στὴν Τιφλίδα τὸ Μάιο τοῦ 1917. Ἀποφασίζουν τὴν ἐθνικοποίηση τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, τὴ δημιουργία ἐθνικοῦ τυπογραφείου, τὴν ἔκδοση ἐλληνικῆς ἐφημερίδας καὶ τὴ συμμετοχὴ στὸ Πανελλήνιον Συνέδριον στὸ Ταϊγὰν (Τανγκανρόκ). Σὲ συμφωνία μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τοῦ Καυκάσου προχωροῦν στὴ δημιουργία αὐτόνομου καθε-

43. Ὁ Δ. Καθενιώτης, ἀντιπρόσωπος τοῦ Βενιζέλου στὸν Πόντο, γράφει γιὰ αὐτὴν τὴ σύγκρουση: «Ἐσημειώθησαν μερικαὶ φιλελεύθεραι τάσεις πού σφόδρα ἐτάραξαν τὸ διέπον θεοκρατικὸν καθεστῶς. Οὕτω συνεστήθησαν ἐν Τραπεζοῦντι ὑπὸ τῶν ἐπανελθόντων προσφύγων ἀπὸ τὴν φιλελεύθερον πλέον Ρωσίαν, σύλλογοι φιλοπρόοδοι, μὲ σκοπὸν ἀντικαταστάσεως τοῦ συστήματος τῶν δημογεροντιῶν δι' ἑτέρου. Ταραξίαι δὲ τινες ἐπετέθησαν ἐναντίον τῆς μητροπόλεως, ἡ ὁποία εὐρισκόμενη ἐν τῷ δικαίῳ της, ἀντέταξεν ἄμυναν, ἐφονεύθη εἰς.» (Δ. Καθενιώτης, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», στὸ Ο. Λαμπιδῆς, *Ποντιακαὶ ἔρευναι*, Ἀθήνα 1957, σ. 90.

44. Χ. Σαμουηλίδης, ὁ.π.

45. Π. Καϊσιδῆς, «Συνθήματα στὸν Πόντο», ἐφημ. *Δεσμός*, τ. 4 (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1989), σ. 2.

46. Γ. Θ. Παναγιωτίδου, *Ὁ ἐν Ρωσίᾳ Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1919, σ. 16.

στῶτος γιὰ τὶς ἐλληνικὲς περιοχὲς καὶ συγκροτοῦν ἐλληνικὸ στρατιωτικὸ σῶμα γιὰ τὴν ὑλοποίηση αὐτοῦ τοῦ στόχου⁴⁷.

Στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου τοῦ 1917 συνέρχεται στὸ Ταϊγὰν τὸ συνέδριο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας. Στὸ συνέδριο συζητιοῦνται ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν ἐλληνισμὸ καὶ ἀποφασίζεται ἡ ἱδρυση τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας», τοῦ ὁποῖου ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ ἐδρεύει στὸ Ροστόβ ἐπὶ τοῦ Ντόν. Τὸ κεντρικὸ συμβούλιο παρεμβαίνει τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1917 στὴν ἱερὰ σύνοδο τῆς Ρωσίας στὴ Μόσχα καὶ πετυχαίνει τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία τῶν περιοχῶν Κὰρς καὶ Ἀχταλείας. Ἐπίσης τὸ κεντρικὸ συμβούλιο ἐπωμίζεται τὸ βάρος τῆς περίθαλψης τῶν προσφύγων ποὺ καταφθάνουν συνεχῶς ἀπὸ τὸν Πόντο. Διενεργεῖ ἐράνους καὶ ἀποστέλλει σημαντικὰ ποσὰ στὴν Τραπεζοῦντα, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζεται ὡς πρωτεύουσα τοῦ ἐλληνισμοῦ⁴⁸.

Στὴν περιοχὴ τῆς Μარიούπολης δροῦν ἀρκετὲς ὁργανώσεις Ἑλλήνων, ὅπως ἡ «Ἐνωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ τῆς Μარიούπολης» καὶ ὁ «Σύλλογος τῶν Ἑλλήνων τῆς Μარიούπολης ποὺ μετοίκησαν ἀπὸ τὴν Κριμαία». Ἡ πάλι ποὺ διεξάγουν οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἀποβλέπει στὴν ἐξασφάλιση τῆς πλειοψηφίας στὰ διοικητικὰ ὅργανα⁴⁹. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1917 ἱδρύεται στὸ Αἰκατερινοντάρ τῆς Νότιας Ρωσίας ἡ «Κεντρικὴ Ἑθνικὴ Ἐπιτροπὴ Ποντίων» μὲ στόχο τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Πόντου⁵⁰. Τὸν ἴδιο μῆνα συναντᾶται μὲ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ὁ Κ. Κωνσταντινίδης καὶ τὸν ἐνημερώνει γιὰ τοὺς στόχους τοῦ ποντιακοῦ κινήματος. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἕλληνες τοῦ Πόντου ὁ Κ. Κωνσταντινίδης, πρόεδρος τῆς δυναμικότετης ποντιακῆς ὁργάνωσης τῆς Μασαλίας, διακηρύσσει: «Συμπολίτες, σὲ μᾶς ἔτυχε νὰ ζητήσουμε καὶ νὰ πετύχουμε τὴν ἐθνικὴ μας ἀνεξαρτησία. Ἄς ἐνωθοῦμε λοιπὸν κάτω ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐλευθερίας...»⁵¹.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1917 συγκαλεῖται στὴν Τιφλίδα μεγάλῃ σύσκεψη τῶν τεσσάρων χριστιανικῶν ἐθνοτήτων τοῦ Καυκάσου, τῶν Γεωργιανῶν, τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρώσων. Ἀποφασίζεται ἡ δημιουργία κοινοῦ στρατοῦ κατὰ ἐθνότητα ἀνάλογα μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς. Στοὺς Ἕλληνες, ποὺ φτάνουν τοὺς 200.000 κατοίκους, ἀντιστοιχεῖ μιὰ μεραρχία μὲ τρία συντάγματα. Ἡ «Ἑλληνικὴ Μεραρχία τοῦ Καυκάσου» ἐπανδρώνεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ποὺ ὑπηρετοῦν στὸ ρωσικὸ στρατό. Στόχος τῆς μεραρχίας εἶναι νὰ ἀγωνισθεῖ γιὰ τὴ συγκράτηση τοῦ μετώπου σὲ περίπτωση προέλα-

47. Ε. Παυλίδης, ὁ.π., σ. 94.

48. Ε. Παυλίδης, ὁ.π., σσ. 98-101.

49. Ι. Τζούχα, ὁ.π., σ. 22.

50. Α. Ἀλεξανδρής, ὁ.π., σ. 432.

51. Ο. Λαμπιδης, ὁ.π., σ. 33.

σης του τουρκικού στρατού ή να κατέβει στον Πόντο⁵². Πολιτική έκφραση της στρατιωτικής οργάνωσης των 'Ελλήνων της 'Υπερκαυκασίας είναι το «'Εθνικό Συμβούλιο 'Αντικαυκάσου»⁵³. Παρατηρούμε την ανάπτυξη σε όλη την έκταση του μικρασιατικού Πόντου και των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας μιάς κοινής θέλησης, που στόχο είχε την πολιτική χειραφέτηση του ποντιακού ελληνισμού.

‘Η όκτωβριανή επανάσταση και ο φιλοτουρκισμός των μπολσεβίκων

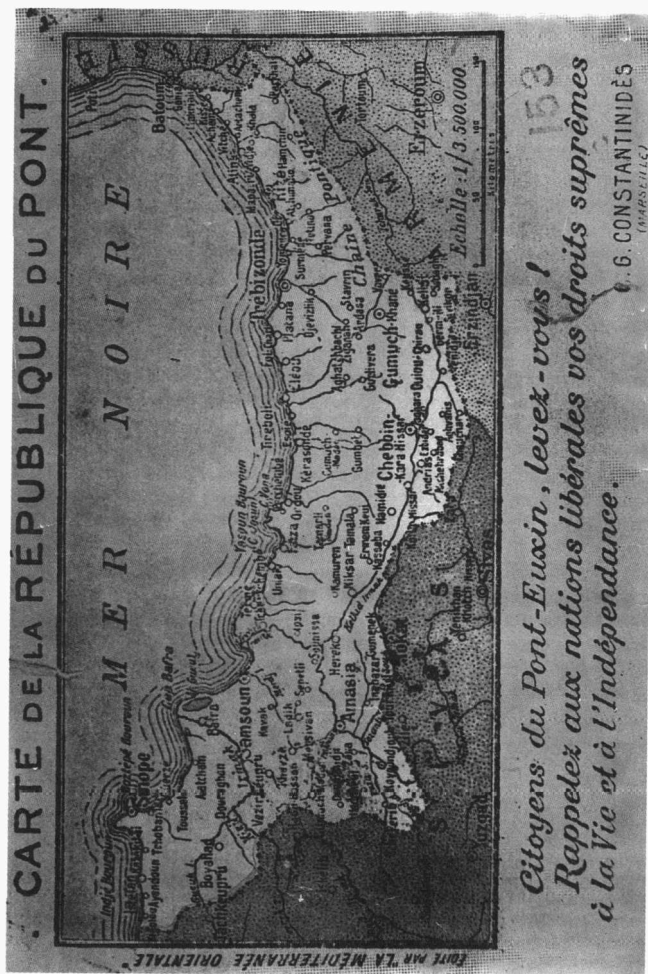
‘Η όκτωβριανή επανάσταση ανατρέπει εντελώς το σκηνικό. Στηριζόμενη στα συνθήματα «άμεσος τερματισμός του πολέμου», «διανομή της γής στους άγρότες», «όλη ή έξουσία στα σοβιέτ» ή ομάδα των επαγγελματιών επαναστατών που διοικεί το μπολσεβικικό κόμμα διευρύνει την έπιρροή της στον κουρασμένο πληθυσμό. ‘Αποφασίζει τη βίαιη ανατροπή της δημοκρατικής κυβέρνησης την ημέρα της έναρξης του συνεδρίου των Σοβιέτ, στο οποίο οι μπολσεβίκοι άποτελούσαν μειοψηφία. ‘Η νέα κυβέρνηση άκολουθεί έξ άρχής φιλοτουρκική πολιτική. Προσπαθώντας να προσεταιριστεί τους μουσουλμανικούς και τουρκογενείς πληθυσμούς της ρωσικής άυτοκρατορίας διατυπώνει με τις ύπογραφές των Λένιν και Στάλιν τους νέους προσανατολισμούς της έξωτερικής πολιτικής: «*‘Η Κωνσταντινούπολη πρέπει να μείνει στα χέρια των ‘Οθωμανών*» και «*‘Η συμφωνία για τη διανομή της Τουρκίας* (σ.τ.σ. ή μυστική άγγλορωσική συνθήκη του 1915) *και την προάρτηση της ‘Αρμενίας σκίστηκε και άκυρώθηκε.*»⁵⁴

Στις 4 Φεβρουαρίου 1918 συνέρχεται στη Μασαλία το Α΄ Παμπόντιον Συνέδριον. Προσπαθώντας να πετύχουν την μη έπιστροφή του άνατολικού Πόντου στους Τούρκους, οι σύνεδροι στέλνουν τηλεγράφημα στον «κομισάριο έξωτερικών ύποθέσεων Τρότσκι», με το οποίο του ζητούν την ύποστήρι-

52. Α.Υ.Ε., Α/5/VI (4), άπό έκθεση του συνταγματάρχη πυροβολικού του τσαρικού στρατού Δ. Πανταζίδη που στάλθηκε στις 28-11-1918 πρὸς τὸν ‘Ελληνα πρόξενο στὸ Αἰκατερινοντάρ Τζανέτο. Χ. Τσέρτικ, *Στις ἐπάλξεις τοῦ Κάρς*, Λάρισα 1985, σσ. 67-68. Δ. Ψαθάς, *‘Η γῆ τοῦ Πόντου*, ‘Αθήνα χ.χ., σσ. 288, 430. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 47. Τὸ Παμπόντιον Συνέδριον τῆς Μασαλίας ἀναφέρεται ἐπίσης στὴ στρατιωτικὴ ὁργάνωση τῶν ‘Ελλήνων τοῦ Καυκάσου. Στὴν εἰσήγησή του ὁ Κ. Κωνσταντινίδης χαιρετίζει τὴ δημιουργία ἐλληνικῆς μεραρχίας στὸν Καύκασο μὲ 12.000 ἄνδρες. Σὲ τηλεγράφημά του «Πρὸς τὸν μέραρχον τῶν ἐλληνικῶν μεραρχιῶν Καυκάσου» γράφει: «‘Απανταχοῦ οἱ Πόντιοι, πλήρεις χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας, χαιρετίζουν τὴν συγκρότησιν ἐλληνικῶν μεραρχιῶν Καυκάσου. Εὐγνωμονοῦσι δὲ δι’ ἔμπρακτον ὑποστήριξιν τῶν ἠθικῶν δικαιωμάτων». (Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Πραγματεία περὶ Πόντου*, ‘Αθήνα χ.ε., σσ. 18-19).

53. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. σ. 95: ‘Η άκριβής όνομασία του Συμβουλίου είναι: «'Ελληνικό 'Υπερκαυκασιανό 'Εθνικό Συμβούλιο».

54. Ι. Ντάντσερ, δ.π., σ. 370.

«Πολίτες του Ευξείνου Πόντου, ξσηκωθείτε! Άπαιτείστε από τὰ ἐλεύθερα ἔθνη τὰ ὄντα δικαιώματα στη Ζωή καὶ στὴν Ἀνεξαρτησία». Α' Παμπόντιον Συνέδριον - Μασσαλία

ξη του αιτήματος της αυτοδιάθεσης των Ποντίων και της δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους «...από τα ρωσικά σύνορα μέχρι πέρα από τη Σινώπη και την ενδοχώρα»⁵⁵. 'Αλλά στις 3 Μαρτίου 1918 υπογράφεται στο Μπρέστ Λιτόφσκ η όμώνυμη συνθήκη, με την οποία οι μπολσεβίκοι παραχωρούν στη Γερμανία όλη την Ουκρανία και στην Τουρκία τις περιοχές Κάρς, 'Αρνταχάν και Βατούμ. 'Ο ρωσικός στρατός εγκαταλείπει τα εδάφη του ανατολικού Πόντου ακολουθούμενος από 80.000-100.000 πρόσφυγες, στους οποίους προστίθενται άλλοι 70.000 από την περιοχή του Κάρς⁵⁶. 'Η προσφυγοποίηση δεκάδων χιλιάδων Ποντίων ενεργοποιεί τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, οι οποίες με θαυμαστό αίσθημα αλληλεγγύης αναλαμβάνουν το βάρος της συνδρομής και της περίθαλψης των προσφύγων⁵⁷.

Τόν 'Ιούλιο του 1918 συγκαλείται στο Μπακού συνέδριο εκπροσώπων του ελληνισμού από τη νότια Ρωσία, 'Υπερκαυκασία και Πόντο. Διακηρύσσει την ανεξαρτησία του Πόντου και εκλέγει επταμελές συμβούλιο, κάτω από τη διοίκηση του οποίου μπαίνουν όλα τα ποντιακά σωματεία⁵⁸. 'Η ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων αναζωπυρώνει τις ελπίδες του ποντιακού 'Ελληνισμού για επίλυση του ελληνικού ζητήματος στη Μαύρη Θάλασσα. Οι αντάρτες αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους στις πόλεις, ενώ αρχίζουν να επιστρέφουν και οι επιζώντες των εκτοπίσεων στα ενδότερα και οι δεκάδες χιλιάδες των προσφύγων στη Ρωσία⁵⁹. Οι δύο αλληλένδετοι στόχοι, ή

55. Κ. Γ. Κωνσταντινίδου, *δ.π.*, σσ. 18-19.

56. Χ. Σαμουηλίδης, *δ.π.*, σ. 48, 74. Δ. Παθός, *δ.π.*, σ. 260, 290. Γ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 12.

57. Α. 'Αλεξανδρή, *δ.π.*, σ. 430. Ι. Λαυρεντίδης, *δ.π.*, σ. 24.

58. Α. 'Αλεξανδρή, *δ.π.*, σ. 433.

59. Δ. Παθός, *δ.π.*, σσ. 261-293. Α. Αλεξανδρή, *δ.π.*, σ. 155. Γ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 251. — Β. 'Αγτζίδης, *δ.π.*, σσ. 30-34. 'Η τουρκική άποψη για το κίνημα των Ποντίων αναπαράγεται ως εξής από ένα Γάλλο Ιστορικό: «Οι 'Ελληνες άρχισαν να κινούνται από τις πρώτες μέρες της κατοχής. 'Επηρεασμένοι από την άλυτρωτική προπαγάνδα της κυβέρνησης των 'Αθηνών, δημιούργησαν πλήθος πατριωτικών ενώσεων και αναγέννησαν την παράδοση των κλεφτών... Με κέντρο το Πατριαρχείο, ή Κωνσταντινούπολη είναι ένα κέντρο της αναταραχής ιδιαίτερα ζωντανό. Οι άλυτρωτιστές παίρνουν την ευκαιρία που υπάρχει λόγω της ύπαρξης στρατιωτικών όμαδων και καθοδηγούν διάφορες οργανώσεις.

Μιά άπ' αυτές, ή «Μαύρη Μοίρα», θά δημιουργήσεί πολύ θόρυβο από την άρχή του 1919. Καθοδηγημένη από το ελληνικό προξενείο και το Πατριαρχείο, ή όργάνωση αυτή εμφανίζεται έπίσημα σαν μιá έπιτροπή βοήθειας στους πρόσφυγες. 'Αλλά μερικά από τα μέλη της άφοσιώνονται σέ πράξεις λιγότερο ειρηνικές. 'Οργάνωνουν όμαδες κομιτατζήδων και κατά καιρούς δέν διστάζουν νά στήνουν ενέδρες κατά των τούρκικων χωριών... Τα πράγματα παρουσιάζονται περίπου έτσι στην 'Ανατολή, στις άκτες της Μαύρης Θάλασσας, όπως και στις άλλες περιοχές με μεγάλο ποσοστό ελληνικού πληθυσμού. 'Η κατάρρευση της Τουρκίας είχε σαν αποτέλεσμα νά δημιουργηθεί ύψηλος πυρετός. Οι συγκρούσεις μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών δημιούργησαν σέ λίγες βδομάδες εκατοντάδες θυμάτων. 'Εξω από τις μεγάλες πόλεις οι όθωμανικές άρχες άδυνατούσαν νά ξεασφαλίσουν τάξη και ασφάλεια. 'Η ύπαιθρος και οι δρόμοι της ενδοχώρας ανήκουν στις συμμορίες των παρανόμων. 'Η ήγεςία των 'Ορθόδοξων, ιδιαίτερα ό μη-

δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στον Πόντο και ή απόκτηση δικαιωμάτων αυτονομίας στα έδάφη της πρώην ρωσικής αυτοκρατορίας όπου κατοικεί συμπαγής ελληνισμός, κινητοποιούν για μιὰ άκόμα φορά τους Έλληνες της περιοχής. Στις ελληνικές περιοχές της Γεωργίας οργανώνονται ένοπλα τμήματα άμυνας. Αυτό συμβαίνει στα χωριά του Σοχούμι, της Τσάλκας κ.λ.π.⁶⁰

Τόν Νοέμβριο του 1918 συνέρχεται στο Παρίσι ή μεγάλη διάσκεψη των ποντιακών οργανώσεων. Άποφασίζεται ή όργάνωση των Έλλήνων του Πόντου. Άποστέλλεται στις συμμαχικές κυβερνήσεις ύπόμνημα με το όποιο ζητείται ή ανεξαρτησία του Πόντου για τους Έλληνες κατοίκους του, χριστιανούς και μουσουλμάνους. Ό μητροπολίτης Χρυσάνθος, εκπροσωπώντας τις ποντιακές οργανώσεις στη συνδιάσκεψη της ειρήνης, ζητά την ίδρυση του «Αυτόνομου Έλληνικού Κράτους του Πόντου»⁶¹. Τόν Ιανουάριο του 1919 συνέρχεται στην Τιφλίδα ή «Γ' Έθνική Συνέλευση των Έλλήνων». Τα ζητήματα που άπασχολούν τη συνέλευση είναι το προσφυγικό των Έλλήνων του Καυκάσου, ή έθνικοποίηση των σχολείων της Τσάλκας και ή αποστολή ήπιτροπής στην ελληνική κυβέρνηση. Παράλληλα δημιουργείται το «Έθνικό Συμβούλιο των Έλλήνων της Άρμενίας»⁶².

Μεγάλο πρόβλημα προκαλεί στους Έλληνες που κατοικούν στις έλεγχομένες από τους μπολσεβίκους περιοχές ή αποστολή των Ιανουάριο του 1919 ένός ελληνικού έκστρατευτικού σώματος στην Όδησό. Η έκστρατεία αυτή κοστίζει βαρύτατα στις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή προκήρυξη της «Έλληνικής Κομμουνιστικής Ομάδας Όδησσο» που μοιράστηκε στους Έλληνες στρατιώτες⁶³. Ένα από τα έπιχειρή-

τροπολίτης Άμάσιας Γερμανός Καραβαγγέλης και της Τραπεζούντας Χρυσάνθος, ένθαρύνουν τους έξεγερμένους και δικαιολογούν τον άγώνα τους στις διεθνείς οργανώσεις. Η «Έπιτροπή Πόντου», μιὰ όργάνωση που δημιουργήθηκε στις άρχες του αιώνα με τη βοήθεια Άμερικανών ίεραποστόλων και από τότε δέν σταμάτησε νά δρά για την ιδέα ένός αυτόνομου ποντιακού κράτους, αυτή ή «Έπιτροπή» ένοχηστρώνει όλη την έξέγερση και χρησιμοποιεί ό,τι μπορεί από τις ταραχές. Διηλαδή έκδίδει έφημερίδες και φυλλάδια προπαγάνδας, δίνει διαταγές, οργανώνει συνέδρια και έπιτίθεται με αίτησεις (τό παρακάνουν) στους διπλωμάτες των μεγάλων δυνάμεων.» (Ρ. Dumont, *Mustafa Kemal*, Βρυξέλλες 1983, σσ. 19-21).

60. Β. Άγτζίδης, *Ποντιακός Έλληνισμός. Άπό τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περεστρόικα*, δ.π., σσ. 61-64.

61. Α. Άλεξανδρής, δ.π., σ. 435. Ένδιαφέρον έχουν οι έπαφές του Χρυσάνθου με τους ήγέτες των χωρών της Άνταντ. Ό Άμερικανός πρόεδρος Ουίλσον χαρακτηριστικά δήλωσε ό,τι «Ό Πόντος πρέπει νά γίνει ανεξάρτητος».

62. Ε. Παυλίδης, δ.π., σ. 95.

63. Σημαντικές είναι οι άπάνσεις των Έλλήνων της Ρωσίας που έπιηρέαστηκαν από τις αντίστοιχες σοσιαλιστικές όσο άφορά στο Άνατολικό Ζήτημα. Σε αντίθεση με τους έλλαδίτες κομμουνιστές, ύποστηρίζουν την άποψη για την άνάγκη άπελευθέρωσης των κατεχόμενων από τους Όθωμανούς ελληνικών περιοχών. Χαρακτηριστική περίπτωση άποτελεί ό Γεώργιος

ματα που χρησιμοποιεί για να πείσει τους στρατιώτες να συνταχθούν με την επανάσταση είναι ότι η τσαρική Ρωσία τα συμφέροντα της οποίας υποστηρίζουν «...ήθελε να πάρει την Τραπεζούντα, την Μικρά 'Ασία και την Κωνσταντινούπολη ακόμα». Θεωρεί αυτάποδεδεικτα τα ελληνικά δικαιώματα στην περιοχή⁶⁴.

Στις 23 'Ιουνίου 1919 λαμβάνει χώρα στο κατεχόμενο από τους Βρετανούς Βατούμι, η πρώτη συγκέντρωση του «Διαρκούς Γενικού Συμβουλίου των Ποντίων 'Ελλήνων», το οποίο εκλέγει το «'Εθνικό Συμβούλιο του Πόντου». Το Συμβούλιο αυτό εκδίδει την εφημερίδα «'Ελεύθερος Πόντος» στο τυπογραφείο της εφημερίδας «'Αργοναύτης»⁶⁵. Ένα χρόνο αργότερα το Συμβούλιο μετονομάζεται σε «'Εθνοσυνέλευση των 'Ελλήνων Ποντίων» με στόχο να καταστεί κυβέρνηση εξορίας⁶⁶. 'Η επίσημη σοβιετική άποψη, που καθορίζεται από τη φιλοκεμαλική τοποθέτηση των μπολσεβίκων, θεωρεί αποφασιστική τη στρατιωτική βοήθεια που παρέχουν οι Έλληνες της Ρωσίας στις αντάρτικες δυνάμεις του Πόντου⁶⁷.

Στις 14 'Ιουλίου συγκαλείται στο Κάρς το Α' Συνέδριο των 'Ελλήνων της 'Αρμενικής Δημοκρατίας. Το συνέδριο αποφασίζει «να απαιτήσει από την αρμενική κυβέρνηση δικαιώματα αυτοδιοίκησης του ελληνικού πληθυσμού της 'Αρμενίας με διεύρυνση των δικαιωμάτων και λειτουργιών του 'Εθνικού Συμβουλίου. Οι Έλληνες της 'Αρμενίας θα υποστηρίξουν την αρμενική κυβέρνηση στο μέτρο που και η κυβέρνηση θα υπερασπίζεται τα συμφέροντα και τη ζωή της ελληνικής δημοκρατίας (σ.τ.σ. έννοει τις αυτόνομες ελληνι-

Σκληρός από την Τραπεζούντα, ο οποίος είχε πάρει μέρος στην αποτυχημένη επανάσταση του 1905 και θεωρείται ο πρώτος εισηγητής του διαλεκτικού υλισμού ως μεθόδου μελέτης της νεοελληνικής κοινωνίας. Διατυπώνει την άποψη ότι το κοινωνικό ζήτημα στην 'Ανατολή εκφράζεται από τη σύγκρουση των τουρκικών και των μη τουρκικών στοιχείων. Θεωρεί ότι τα μη τουρκικά στοιχεία εκφράζουν τα ριζοσπαστικά αστικοδημοκρατικά κινήματα έναντιον του τουρκικού στρατιωτικοφεουδαρχικού συστήματος (Β. 'Αγτζίδης, δ.π., σσ. 80-99, 137).

64. Ε. Παυλίδης, δ.π., σσ. 57-60. Β. 'Αγτζίδης, δ.π., σσ. 80-89. Χαρακτηριστικό της αντίμεταψης του ποντιακού ζητήματος από τους Έλλαδίτες πολιτικούς αποτελεί η δήλωση του Ε. Βενιζέλου στις 14 'Ιανουαρίου 1919 στην εφημερίδα *Sunday Times* ότι δεχόταν με προθυμία να συμπεριληφθεί ο Πόντος στην 'Αρμενία. 'Ο Βενιζέλος πληροφόρησε τον πρόεδρο Ούιλσον ότι, παρόλο που οι Έλληνες Ποντίοι επιθυμούσαν τη δημιουργία ανεξάρτητης δημοκρατίας, ο ίδιος αντίταχθηκε απόλυτα στην ίδρυση μικρών και αδύνατων ελληνικών κρατιδίων στην Μικρά 'Ασία. Στο πρώτο υπόμνημα που παρουσίασε στη Διάσκεψη της Ειρήνης με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1918, είχε προτείνει την ένσωμάτωση του Πόντου στην 'Αρμενία. (Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 400).

65. Χ. Σαμουηλίδης, δ.π., σ. 85.

66. Α. 'Αλεξανδρής, δ.π., σ. 434.

67. «Στους Έλληνες της Ρωσίας έδωσαν όπλα που πήραν από τον Έμβερ πασά. Στα όρεϊνα χωριά των Έλλήνων εμφανίστηκαν αποθήκες με όπλα, βόμβες, πυλοβόλα, στολές και έτσι οι ομάδες του Πόντου κατέλαβαν τις διαβάσεις στα βουνά...» (Γ. 'Ιλιτσώφ, *Τουρκικό Καραβάνι*, (ρωσ.), Λένινγκραντ 1981, σ. 233).

κές περιοχές στο έσωτερικό της 'Αρμενίας) και εφόσον δεν θα παραβιαστούν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα»⁶⁸. 'Επειδή τα ελληνικά χωριά της Κιόλιας, του Χορασάν και της 'Ολτης βρίσκονται σε κατάσταση πολέμου με τους Κούρδους της περιοχής, το συνέδριο αποφασίζει να μην αποδεχτεί την επιστράτευση των 'Ελλήνων που προωθεί η αρμενική κυβέρνηση. Προτείνει την τοπική στρατιωτική οργάνωση των 'Ελλήνων με τη συνδρομή της κυβέρνησης. 'Επίσης αποφασίζει την υπαγωγή της 'Εκκλησίας των 'Ελλήνων της 'Αρμενίας στη μητρόπολη Τραπεζούντας. Μεταξύ των προτάσεων για τους τρόπους υλοποίησης των αποφάσεων ακούγεται και η πρόταση χρήσης «τρομοκρατίας». Στη μπολσεβικική εξέγερση που ξεσπά λίγο αργότερα — για να κατασταλεί άμέσως — στο Κάρς και στην 'Αλεξανδρούπολη (αργότερα ονομάστηκε Λενινάκαν) συμμετέχουν πολλοί 'Ελληνες, μεταξύ των οποίων και μέλη του 'Εθνικού Συμβουλίου. Οί συλληφθέντες 'Ελληνες γλύτωσαν το θάνατο με την επέμβαση του υπευθύνου της ελληνικής στρατιωτικής οργάνωσης⁶⁹.

Στη Γεωργία παρατηρείται επίσης πολιτική παρέμβαση των 'Ελλήνων. 'Υπάρχει συγκροτημένη ελληνική ομάδα μενσεβίκων με κύριο εκπρόσωπο της τó Γιάννη Πασαλίδη, ó όποιος είναι άπό τά ιδρυτικά μέλη της Δημοκρατίας της Γεωργίας και καταλαμβάνει και θέση στην κυβέρνηση⁷⁰.

'Η έλλαδική στάση και ή ήττα του ποντιακού κινήματος

Στόν ίδιο τόν Πόντο ή κατάσταση χειροτερεύει διαρκώς. Μετά την άπόβαση του Κεμάλ στις 19 Μαΐου 1919 στη Σαμψούντα οί συγκρούσεις αρχίζουν να πολλαπλασιάζονται. Οί εκκλήσεις τών Ποντίων άνταρτών για στρατιωτική βοήθεια μένουν άναπάντητες άπό την ελληνική κυβέρνηση⁷¹. Οί

68. Χ. Σαμουηλίδης, ό.π., σ. 118.

69. Χ. Σαμουηλίδης, ό.π., σσ. 116, 125, 130. Με βάση τις μαρτυρίες τών 'Ελλήνων της 'Αρμενίας, οί περισσότεροι που εντάχθηκαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα συνελήφθηκαν και θανατώθηκαν άπό τις σταλινικές άρχές τó 1937.

70. Γ. Δ. Νισύριος, *Γιάννης Πασαλίδης*, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 31.

71. Σε έπιστολή που στέλνουν οί Πόντιοι άντάρτες τόν Αύγουστο τού 1919 αναφέρονται τά εξής: «'Ενεργώντας κατόπιν έντολής τών άρχηγών τών άντάρτικων ομάδων της ιδιαίτερας μας πατρίδας που άγωνίζονται για την έλευθερία και την άνάκτηση τού Πόντου σέ άνεξάρτητη 'Ελληνική Δημοκρατία σάς γνωρίζουμε τά ακόλουθα: 'Ως γνωστό, άπό πενταετίας ήδη, επαναστάτησαν τά τέκνα τού Πόντου και άγωνίζονται κατά τού τουρκισμού με δικούς τους άρχηγούς... 'Επιβάλλεται νά τούς χορηγηθούν ένδύματα και σκεπάσματα... 'Εκτός αυτών ύπάρχει μεγάλη άνάγκη άποστολής φαρμάκων, έπιδέσμων κ.λπ. χρειωδών για τούς τραυματίες. 'Εχουμε έπίσης μεγάλη άνάγκη όπλων, πολυβόλων και μυδραλιοβόλων με όλα τούς τά εξαρτήματα. Γι' αυτό δηλώνουμε ότι θέλουμε νά στείλουμε με δικές μας δαπάνες έδώ δύο άνδρες για εξάσκηση...» Δυστυχώς τó ελληνικό κράτος δέν μπόρεσε νά κατανοήσει τη δυναμική τού ποντιακού

σύμμαχοι κρατούν άρνητική στάση απέναντι στο ποντιακό κίνημα⁷². Οί εξελίξεις αυτές οδηγούν τους Πόντιους στη διερεύνηση των πιθανοτήτων συμμάχας με τα έθνικα κινήματα της περιοχής. 'Ο Χρύσανθος, εκπροσωπώντας τις ποντιακές οργανώσεις, πηγαίνει πρώτα στην Τιφλίδα για συνομιλίες με τους Γεωργιανούς ήγέτες και κατόπιν στην άρμενική πρωτεύουσα 'Εριβάν. 'Εκεί υπογράφεται συμφωνία από τον 'Αρμένιο πρωθυπουργό Χατισιάν και τὸ μητροπολίτη Χρύσανθο. 'Η συμφωνία προβλέπει έλληνοαρμενική ὁμοσπονδία και έλληνική στρατιωτική βοήθεια πρὸς τοὺς 'Αρμένιους μαχητές⁷³. Τὰ δύο μέρη δὲν καταφέρνουν νὰ συμφωνήσουν στὶς λεπτομέρειες. Οἱ 'Ελληνες προτείνουν συνομοσπονδία Πόντου- 'Αρμενίας, ἐνῶ οἱ 'Αρμένιοι ἀντιπροτείνουν τὴν εἰσδοχή τοῦ Πόντου στὸ κράτος τῆς 'Αρμενίας⁷⁴. Τὸ γεγονός αὐτό, συνδυασμένο με τὴν ἄρνηση τῶν 'Αγγλων νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἀπόβαση ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸν Πόντο καὶ τὴ δημιουργία ποντιακοῦ στρατοῦ, ἀπομακρύνει τὰ δύο μέρη.

Σύντομα ὁ ἐθνικιστικὸς στρατὸς τῶν Τούρκων ἀρχίζει τὶς ἐχθροπραξίες με τοὺς 'Αρμένιους. 'Εχοντας καλύτερα ἐξοπλισμένες μονάδες γρήγορα καταλαμβάνει τὸ Κῶρς καὶ Ἀλεξανδρούπολη (Λεονακάν). Στὴν 'Αρμενία ἐπικρατεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει κοινὸ σχέδιο Τούρκων καὶ μπολσεβίκων⁷⁵. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἡττα τῶν 'Αρμενίων ὁ Λένιν στέλνει μιὰ μεγάλη ὁμάδα μπολσεβίκων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εἶναι 'Αμψράζιοι κομμουνιστές. 'Ενας ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἐξομολογηθεῖ ἀργότερα ὅτι εἶχε πάει στὴν Τραπεζούντα (γιὰ νὰ συναντηθεῖ με Τούρκους φυσικά) σὲ «...εἰδικὴ ἀποστολὴ τοῦ Λένιν γιὰ νὰ ἐκπληρώσει ἓνα μεγάλο σκοπὸ»⁷⁶.

ἀγώνα. Καμμὴ βοήθεια δὲν στέλνεται στοὺς 'Ελληνες ἀντάρτες τοῦ Πόντου. Στὸν Πειραιᾶ φορτώνεται ἓνα πλοῖο με ὅπλα καὶ πυρομαχικά γιὰ νὰ ἀποσταλεῖ στὴν 'Αμισμό, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ξεκινᾷ ποτέ. Τὴν ἐγκατάλειψη αὐτὴ οἱ Πόντιοι ἀντάρτες τὴν ἀποτύπωσαν στὰ τραγούδια τους: «Στὰ βουνὰ τῆς Πάφρας / οἱ πληγωμένοι εἶναι πολλοί. / Μὴν ἔρθεις, γιαντρέ, μὴν ἔρθεις, / δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ σωθοῦν. / 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ Θεὸ / δὲν ἔχουν κανένα ἄλλο προστάτη. / Κρίμα στοὺς 'Ελληνες πὺλ χάθηκαν ἀδίκαι!» (Β. 'Αγτζίδης, ὁ.π., σσ. 36-38).

72. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1919 ὁ συνταγματάρχης Δ. Καθενιώτης πρότεινε στὸ Βρετανὸ πρεσβευτὴ στὴν 'Αθήνα νὰ ἀποσταλεῖ στὸ Βατούμι τὸ τάγμα Ποντίων πὺλ εἶχε δημιουργηθεῖ στὰ πλαίσια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τὸν 'Ιανουάριο ἐπανελάβε τὶς προτάσεις στὸ Βρετανὸ 'Αρμοστὴ τοῦ Βατοῦμι γιὰ μιὰ ἑλληνοβρετανικὴ ἐπέμβαση κατὰ τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν καὶ τῶν μπολσεβίκων. 'Η πρόταση αὐτὴ συνάντησε τὴν ἄρνηση τῆς βρετανικῆς πλευρᾶς. (Α. 'Αλεξανδρῆς, ὁ.π., σ. 446).

73. Τὸ στρατιωτικὸ σκέλος τῆς συμφωνίας ὑπογράφηκε ἀπὸ 'Αρμένιους ἀξιωματικούς καὶ τὸν συνταγματάρχη Δ. Καθενιώτη. 'Η στρατιωτικὴ συμφωνία ὁριζε ὅτι τὰ ἑλληνικά στρατεύματα πὺλ θὰ ἀποβιβάζονταν στὴν Τραπεζούντα θὰ προχωροῦσαν ὡς τὸ 'Ερζερούμ γιὰ προστασία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἐνῶ ὁ ἄρμενικὸς στρατὸς θὰ ὑπερασπιζόταν τὰ σύνορα τοῦ Καυκάσου. (Δ. Καθενιώτης, «'Εκθεσις τῶν ἐνεργειῶν μου σχετικῶς με τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», στὸ Ο. Λαμπιδῆς, *Οἱ 'Ελληνες τοῦ Πόντου ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1461-1922)*, 'Αθήνα 1957, σσ. 51-53).

74. Γ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σσ. 30-35.

75. Χ. Ε. Κάρρ, *Ἱστορία τῆς Σοβιετικῆς 'Ενώσης 1917-1923*, τ. 2, 'Αθήνα 1977, σ. 45.

76. Σ. Λακόπα, *Ὅτσερκι Πολιτίτσκαγια ἱστὸρία 'Αμψράζι*, Σοχούμι 1990, σσ. 81-82.

Στην Ελλάδα η κυβέρνηση απορρίπτει την αγωνιώδη πρόταση των Ποντίων για επέμβαση, τη χρηματοδότηση της οποίας θα αναλάμβαναν οί ίδιοι⁷⁷. Λίγους μήνες αργότερα (3 Ιουνίου 1920) ο συνταγματάρχης Δ. Καθενιώτης προτείνει τη στρατιωτική επέμβαση του ελληνικού στρατού στον Πόντο με στρατηγικό στόχο τη δημιουργία ελληνικού κράτους και την αποκοπή του δρόμου επικοινωνίας Τούρκων-μπολσεβίκων⁷⁸. Ο Ε. Βενιζέλος αλλάζοντας άποψη ανακοινώνει στον Λούδ Τζώρτζι το σχέδιό του για επέμβαση στον Πόντο με στόχο τη δημιουργία ελληνικού κράτους, στα όρια που του είχε περιγράψει ο Κ. Κωνσταντινίδης το 1917⁷⁹.

Στις 14 Νοεμβρίου 1920 ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές. Η φιλοβασιλική παράταξη κερδίζει την εξουσία δίχως να έχει κανένα σχέδιο για τον Πόντο, ούτε καν για την Μικρά Ασία. Το καλοκαίρι του 1921 οί ποντιακές οργανώσεις ζητούν για τελευταία φορά τη στρατιωτική επέμβαση στον Πόντο. Έχουν συγκεντρώσει 100.000 λίρες για χρηματοδότηση της επιχείρησης. Το αίτημα των Ποντίων δεν παίρνει καμιά απάντηση. Την ίδια περίοδο οί μπολσεβίκοι επεκτείνουν την επιρροή τους στον Καύκασο απόκόπτοντας τους δρόμους εφοδιασμού των ανταρτικών οργανώσεων. Υπάρχουν ακόμα και καταγγελίες για παράδοση συλλαμβανόμενων ανταρτών στους Τούρκους⁸⁰. Η ήττα του ελληνικού στρατού στην Μικρά Ασία επικυρώνει την

77. Χ. Σαμουηλίδης, *Η Ιστορία του ποντιακού Έλληνισμού*, Αθήνα 1985, σ. 264. Ο Ι. Σταυριδάκης, πολιτικός εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στον Πόντο και στον Καύκασο, με υπόμνημά του από την Τιφλίδα θεωρεί ρεαλιστική και επιβεβλημένη την ελληνική επέμβαση στον Πόντο και προτείνει την αποστολή ελληνικού στρατού στην περιοχή με στόχους την άπελευθέρωση μιās «ελληνικής επαρχίας, οία ο Πόντος», την περικύκλωση του τουρκικού στρατού και την επιβεβαίωση του ρόλου της Ελλάδας στο χώρο της Υπερκαυκασίας. (J. K. Hassiotis, *Shared illusions: Greek-Armenian co-operation in Asia Minor and the Caucasus (1917-1922)*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 179-181).

78. Δ. Καθενιώτης, δ.π., σσ. 93-94.

79. Α. Αλεξανδρής, δ.π., σ. 453. Είναι πολύ περίεργο το γεγονός της έλλειψης σαφούς άποψης για τον Πόντο από την έλλαδική πλευρά. Το γεγονός αυτό άκύρωσε ένα μεγάλο πλεονέκτημα που πιθανότατα θα όδηγούσε στην ελληνική νίκη στη Μικρά Ασία. Γιατί οί ρεαλιστικές προτάσεις των Ποντίων άποσιωπώνται και δεν θεωρούνται συμβατές με την πολιτική των Άθηνών; Νομίζω ότι την άπάντηση τη δίνει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ό όποιος άναλύει την ουσία της πολιτικής του έθνικού κέντρου που συνοψίζεται στο στρατηγικό στόχο της ταύτισης των όριων του κράτους με το έθνος μόνο μέσα από τη σταδιακή επέκταση των συνόρων του ένος και μοναδικού κράτους. Κάθε άλλη προοπτική άπελευθέρωσης των αλύτρωτων ήταν έξω από την όπτική του έθνικού κέντρου. Αυτή ήταν και ή περίπτωση του Πόντου. Ο Κιτρομηλίδης καταλήγει: «Ο έθνικιστικός μεγαλοϊδεατισμός όμως, άλλά και το κλίμα της έποχής που εύνοούσε την ένοποίηση και τη δημιουργία μεγάλων έθνικών κρατών, ένίσχυσαν την ένωτική κατεύθυνση. Η τάση αυτή ήταν τόσο ίσχυρή, ώστε στην περίπτωση του Πόντου ύπονόμουμε την έπιδώξη της ανεξαρτησίας, που ίσως διασφάλιζε την επιβίωση του ελληνισμού στην άρχαία του κοιτίδα». (Π. Κιτρομηλίδης, «Τό ελληνικό κράτος ως έθνικό κέντρο», δ.π., σσ. 150, 161).

80. Δ. Κελεκίδης, δ.π., σσ. 215-220. Η παράδοση των Ποντίων ανταρτών στους Τούρκους

κυριαρχία των Τούρκων στο χώρο. Ένα χρόνο μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης υπάρχουν ακόμα Έλληνες αντάρτες στα ποντιακά βουνά. Όσοι επιζούν καταφεύγουν στη Σοβιετική πλέον Ένωση. Συνεχίζουν ειρηνικά τη ζωή τους, έχοντας όμως ζωντανές τις μνήμες του αγώνα της ανεξαρτησίας.

Η αναλυτική παρουσίαση του κινήματος ανεξαρτησίας του μικρασιατικού Πόντου είχε ως στόχο να αναδείξει την πολιτική αλλά και εθνογραφική ενότητα του Πόντου, της Νότιας Ρωσίας και της Ύπερκαυκασίας. Το κέντρο του ποντιακού κινήματος βρισκόταν μέσα στη Ρωσία. Ο μικρασιατικός Πόντος ήταν ή ελληνική μητρόπολη της Μαύρης Θάλασσας, στη χειραφέτηση της οποίας στόχευε ο ελληνισμός της Ρωσίας και του Καυκάσου. Η δημιουργία της Σοβιετικής Ένωσης και η βίαιη ένταξη των δημοκρατιών της Ύπερκαυκασίας στο σύστημα επιρροής των μπολσεβίκων απέκριναν το χώρο του μικρασιατικού Πόντου απ' αυτόν των Ελλήνων της Ρωσίας, ενώ η ελληνική άστική τάξη εξαφανίστηκε. Η κληρονομιά όμως του αιτήματος αυτοδιάθεσης του ελληνισμού στη Μαύρη Θάλασσα διαμόρφωσε τη συνείδηση του ελληνικού λαού της περιοχής.

Οί Πόντιοι στη Σοβιετική Ένωση

Οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που διαμορφώνονται από την επικράτηση των μπολσεβίκων καθορίζουν την πορεία του πληθυσμού⁸¹. Στην πολυεθνική Σοβιετική Ένωση το ζήτημα των εθνοτήτων βρίσκεται στην πρώτη περίοδο στο επίκεντρο του προβληματισμού. Την περίοδο αυτή οι προοδευτικές απόψεις του Λένιν για το εθνικό ζήτημα διαμορφώνουν την ασκούμενη πολιτική⁸². Οί Έλληνες που παραμένουν στη Σοβιετική Ένωση

είναι άπολύτως αιτιολογημένη στη σοβιετική ιστοριογραφία. Οί αντάρτικες ομάδες των Έλλήνων του Πόντου παρουσιάζονται ως «...στρατιωτικές ομάδες ληστών και δολοφόνων». (Γ. Ίλιτσώβ, *δ.π.*, σ. 223).

81. Την περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού» επιχειρήθηκε η εφαρμογή των μπολσεβίκων απόψεων για την οικονομία και την οργάνωση της κοινωνίας με την κρατικοποίηση της γης και την κατάργηση της ελεύθερης αγοράς. Η άποτυχία αυτών των μεταρρυθμίσεων οδήγησε στην υιοθέτηση της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ). Στα πλαίσια της ΝΕΠ επιτράπηκε η μικρή αγροτική ιδιοκτησία και η λειτουργία της αγοράς. Η περίοδος, που διάρκεσε ως το 1928, αποτέλεσε την περίοδο της άκμης και της ευημερίας των Ποντίων. (Β. Αγτζίδης, *δ.π.*, σσ. 141-146).

82. Την πρώτη περίοδο τονίζεται το στοιχείο της «άπελευθέρωσης των εθνοτήτων» από το «βαρύ πόδι της ρουσικής αυτοκρατορίας και των ντόπιων τσιφλικάδων». Επισημαίνεται πως στα μέρη του Καυκάσου «οί περισσότερες αγροτικές ξεγέρσεις είχαν εθνικό χαρακτήρα». Υπάρχουν άρθρα που τονίζουν: «Η Όχτωβριανή Επανάσταση απ' τις πρώτες μέρες της υπαρξής της διακήρυξε: 1) Ίσότητα και κυριαρχία του λαού της Ρωσίας, 2) Δικαίωμα λεφτερου αυτοκαθορισμού ως την ξεχωριστή δημιουργία ανεξάρτητης δημοκρατίας, 3) Να καταργηθούν

μπορούν να υπολογιστούν σε 300.000-440.000 άτομα περίπου, των οποίων το 80% είναι αγρότες⁸³.

Η ποντιακή κοινωνία της Σοβιετικής Ένωσης, μετά την άναχώρηση ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού της για την Ελλάδα την περίοδο 1919-1922, βρέθηκε απογυμνωμένη από την παραδοσιακή πνευματική ήγερση της. Η νέα «έλιτ» των διανοουμένων που δημιουργήθηκε στις μετεπαναστατικές συνθήκες προσπάθησε να συνδυάσει την αναγκαιότητα για «μόρφωση του λαού» με την ιδεολογία που κυριαρχούσε τότε. Έτσι διαμορφώνεται η σοβιετική ελληνική εκπαίδευση, ή οποία παρουσιάζει μεγάλη ανάπτυξη, καθώς και η υπόλοιπη πολιτιστική ζωή. Η διανόηση αυτή, που άφειτρηά έχει τους Σκληρό, Πασαλίδη, Φωτιάδη⁸⁴ κ.λπ., προσπαθεί να διατυπώσει μιὰ μολοσεβικική έρμηνεία των ελληνικών πολιτιστικών και πολιτικών πραγμάτων. Τò 1921 επιχειρεί να αποτρέψει τò ρεύμα μετανάστευσης πòς τήν Έλλάδα «...που υποκινούσανε διάφορα άντεπαναστατικά στοιχεία, ενάντια στις συκοφαντίες του μπουρζουάδικου τύπου τής Έλλάδας»⁸⁵.

Η προσπάθεια των Ελλήνων εκπαιδευτικών για συγκρότηση μιὰς ελληνικής εκπαίδευσης εντείνεται⁸⁶. Τά προβλήματα συζητιούνται σε συνέδρια. Τò έπίκεντρο τής όλης προσπάθειας βρίσκεται στη Νότια Ρωσία, στην

όλα τὰ έθνικοθρησκευτικά προνόμια, 4) Έλεύθερη ανάπτυξη των έθνικών μειονοτήτων και έθνικογραφικών ομάδων στο ρούσικο έδαφος.» (Β. Άγτζίδης, ό.π., σσ. 150-1).

83. Α. Karpozilos, «Pontic Culture in the USSR between the Wars», *Journal of Refugee Studies*, τ. 4 (1991), σσ. 364-371. Β. Άγτζίδης, ό.π., σ. 125.

84. Ό Γεώργιος Φωτιάδης άποτελεί μιὰ σημαντική μορφή στο χώρο των ελληνικών γραμμάτων. Γράφει τò 1905 τò θεατρικό έργο «Ό Λαζάραγας» ή «Τα σκοτάδια» στην ποντιακή διάλεκτο, τò όποιο θεωρείται ώς τò πρώτο ελληνικό άντικαπιταλιστικό έργο, που ήταν άποτέλεσμα τής συμμετοχής του στην άποτυχημένη εξέγερση τού 1905.

Η ομάδα αυτή των Ποντίων πού επηρεάζεται από τις νέες ιδέες άποτελείται από ανθρώπους οί όποιοί έφυγαν από τόν Πόντο για σπουδές σε ρωσικά πανεπιστήμια. Σχεδόν στην πλειοψηφία τους συμμετέχουν στην εξέγερση τού 1905. Η έπαφή τους με τις νέες ιδέες γίνεται κυρίως μέσα από τò έργο τού Πλεχάνωφ. (Β. Άγτζίδης, ό.π., σ. 138).

85. Τò κείμενο ήταν γραμμένο στο είκοσαγράμματο άλφάβητο (Β. Άγτζίδης, ό.π., σ. 147).

86. Στην προσπάθεια αυτή εντάσσονται και κάποιοι Έλλαδίτες διανοούμενοι, οί όποιοί βλέπουν τὰ δημοτικιστικά τους όράματα να υλοποιούνται. Ό Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ό Δημήτρης Γληνός άναφέρονται θετικά στην προσπάθεια αυτή. Ό δάσκαλος Όρδάνης Όρδανίδης (πρόσφυγας στην Έλλάδα τò '22 από τήν Καπαδοκία), μέλος τής συντακτικής έπιτροπής τού δημοτικιστικού περιοδικού «Άναγέννηση» μαζί με τούς Γληνό, Βάρναλη, Όμβριώτηδες κ.ά., κυνηγημένος από τήν άστυνομία για τις ιδέες του καταφεύγει τò 1935 στην Όδησό. Τήν ίδια χρονιά πηγαίνει στο Ροστόβ όπου και εντάσσεται στην ομάδα τού «Κομμουνιστί» ώς υπεύθυνος εκπαιδευτικών θεμάτων. Έκτοτε δέν υπάρχει καμμία πληροφορία για τήν τύχη τού Όρδάνη Όρδανίδη. Τò πιθανότερο είναι ότι συλλαμβάνεται και εκτελείται από τὰ όργανα τού σταλινικού καθεστώτος όπως όλα τὰ υπόλοιπα μέλη τής ομάδας τού «Κομμουνιστί». (Α. Καρπόζηλος, «Τò έκδοτικό “Κομμουνιστί”», *Άρχαίον Πόντου*, τ. 42 (1991), σ. 66. Β. Άγτζίδης, ό.π., σσ. 177-178).

κοιλάδα του Κουμπάν, περιοχής της πόλης Κρασνοντάρ⁸⁷. Έδω λειτουργεί το μεγαλύτερο ελληνικό τυπογραφείο της Σοβιετικής Ένωσης, ο «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ»⁸⁸, στο οποίο εκδίδεται η όμώνυμη εφημερίδα. Η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης είναι πολύ μεγάλη⁸⁹.

Στις 10 Μαΐου 1926 αποφασίζεται σε συνδιάσκεψη Έλλήνων διανοουμένων ή καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη θέση της καθαρεύουσας και η αντικατάσταση του κλασικού αλφαβήτου από το είκοσαγράμματο. Η απόφαση αυτή δεν ικανοποιεί τους ριζοσπάστες διανοούμενους λόγω της αποσπασματικής, όπως θεωρούν, αντιμετώπισης του γλωσσικού ζητήματος⁹⁰. Η ομάδα των Ποντίων διανοουμένων, που είναι συσπειρωμένοι γύρω από τον ελληνικό έκδοτικό οικο του Ροστόβ επί του Ντόν «Κομμουνιστής», θεωρεί ότι οι ελληνικές γλώσσες είναι περισσότερες από μία και κατά συνέπεια η γλώσσα των Ελλήνων της ΕΣΣΔ δεν είναι η δημοτική, αλλά η ποντιακή⁹¹.

87. Στις πόλεις και στα χωριά της Νότιας Ρωσίας που υπάρχουν Έλληνες ιδρύονται «Λέσχες Νατσμέντ» (από το «νατσινάλνογε μεντισιστό») που θα πεί «έθνικη μειονότητα») όπου γίνεται συστηματική πολιτική και έπιμορφωτική δουλειά μεταξύ των Ελλήνων. (Δ. Έρισμαέος, «Η πολιτιστική δουλειά με τις μάξες των εργαζόμενων Έλλήνων», (ρωσ.), έφημ. *Κολχόζνοε Τσερνομόρια*, άρ. 85, 14 Ιουνίου 1937).

88. Απόστολος και Μάρθα Καπόζηλου, «Έλληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση: Το έκδοτικό «Κομμουνιστής», *Άρχειον Πόντου*, τ. 42 (1991), σ. 60. Στο 24γράμματο αλφάβητο ή λέξη «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ» γράφεται «ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΗΣ». Βλ. παρακάτω για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

89. «Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή της λενινιστικής έθνικης πολιτικής που προκάλεσε μιá ούσιαστική άνοδο τόσο του έθνικου πολιτισμού των Έλληνοποντίων του Καυκάσου όσο και των Ελλήνων άλλων περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης... Μεγάλωνε συνεχώς ο άριθμός των ελληνικών σχολείων, καθώς και η κατάρτιση εκπαιδευτικών για τα σχολεία της κατώτερης και της μέσης εκπαίδευσης.» (Θ. Κεσσίδης, «Έν άρχή ήσαν οι Έλληνες. Οι Έλληνοπόντιοι του Καυκάσου και τα προβλήματα που αντιμετώπιζον σήμερα», έφημ. *Νέα της Μόσχας*, Νοέμβριος 1988, σσ. 22-3).

90. «Όλοι θυμούνται τη μεταρρύθμιση που έκανε στη γλώσσα μας στο 1926, 10 του Μάη, ή Πανσυνδεδσμηκή σύσκεψη, όπου μαζεύτηκαν αντιπρόσωποι από τους Έλληνες εργαζόμενους στη μόρφωση. Αυτή ή μεταρρύθμιση γκρέμισε την τεχνητή γλώσσα «καθαρεύουσα» και την ιστορική ορθογραφία, πάνω στα όποια μάθαιναν μέχρι τότε στα σχολεία... Στη θέση τους ή σύσκεψη έβαλε τη φωνητική ορθογραφία και τη δημοτική, δηλαδή τη γλώσσα που μιλούν στην Ελλάδα... Όπως ήσαν τότε οι συνθήκες, ή συνδιάσκεψη δεν μπόρεσε νά λύσει ριζικά τό γλωσσικό ζήτημα. Η σύσκεψη έστειλε στο γκρεμό και στόν άγύριστο την τεχνητή, τη νεκρή καθαρεύουσα και έβαλε στόν τόπο της τη δημοτική, γλώσσα ζωντανή, άλλ' όμως ζωντανή όχι για τις δικές μας μάξες, έπειδή αυτή τη γλώσσα μιλούσαν και μιλούνε όχι οι εργαζόμενες μάξες του Σοβιετικού Συνδέσμου, αλλά οι κατομερίτες Έλληνες κάτω στην 'Ελλάδα.» (Κ. Τοπχαράς, *Ιγρματικι τι ρομεικι τι ποντεικι τι γλοσσας*, Ροστόβ επί του Ντόν 1932, σσ. 17-23. Η μεταφορά από την ποντιακή και τό 20γράμματο αλφάβητο στη δημοτική και στο 24γράμματο έγινε από τόν συντάκτη αυτού του κειμένου).

91. Η άποψη που ύποστηριζε την εισαγωγή της ποντιακής στην εκπαίδευση και έκανε έντονο άγώνα για τρία χρόνια μέχρι νά παρθεί ή τελική απόφαση, με άρθρα στην εφημερίδα «Κομμουνιστής» περίγραψε άπόλυτα τούς στόχους της: «Ένάντια στο σοβινισμό στο γλωσσικόν

Ένας από τους ένθερμους υποστηρικτές της εισαγωγής της ποντιακής στην εκπαίδευση είναι και ο Χριστόφορος Κατσάλοφ, πρόσφυγας από το Κάρς, ιδεαλιστής επαναστάτης, μέλος του Κόμματος και αρχισυντάκτης του εκδοτικού «Κομμουνιστής» («Κομμουνιστής»). Την τραγική του πορεία θα τη δούμε στο τέλος αυτής της εισήγησης. Η θέση των «ποντιϊστών» διατυπώθηκε ολοκληρωμένα το 1932 με την έκδοση της «Γραμματικής της Ρωμείκης Ποντιακής Γλώσσας» («*Ι γραμματικι τι Ρομείκν τι Ποντεικν τι Γλόςας*») του Κώστα Τοπχαρά και συνδυάζεται με τα καθήκοντα για την «οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Παρατηρούμε ότι κατά την τριχρονή περίοδο της σκληρής ιδεολογικής πάλης μεταξύ των δύο τάσεων, η ομάδα που ήταν συσπειρωμένη γύρω από το εκδοτικό «Κομμουνιστής» δεν συνέδεσε σε καμμία περίπτωση την ύπαρξη πολλών, όπως πίστευε, ελληνικών γλωσσών (μαριουπολίτικα, ποντιακά, δημοτική) με αντίστοιχες έθνικες διαφοροποιήσεις. Δηλαδή διακήρυξε δίχως καμμία επιφύλαξη το ενιαίο του ελληνικού έθνους⁹².

Η όριστική απόφαση για το γλωσσικό ζήτημα πάρθηκε τον Άπρίλιο του 1934 σε συνέδριο Έλλήνων από όλες τις περιοχές της ΕΣΣΔ⁹³. Αποφασίστηκε η καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής στην εκπαίδευση, ενώ παράλληλα επιτράπηκε η χρήση των τοπικών ελληνικών διαλέκτων στην

ζίτιμαν», *Κομμουνιστής*, 15 Οκτωβρίου 1931, No. 114 (775). «Καταστρεφτικον χτίπεμαν σιν άγεγνύραν τι τακτικν τι τυςζμάνεμν! Αςα ρίζας ναβγάλομε το πυρζιάδικον το λιπεραλισμον», έφημ. *Κομμουνιστής* 4 (788), 12 Ίανουαρίου 1932. — Χ. Κατσάλοφ, «Το γλωσσικον ζίτιμαν», δ.π., 43 (1064), 27 Άπριλίου 1934.

92. Στο φύλλο της έφημ. *Κομμουνιστής* 4 (788), 12 Ίανουαρίου 1932, ύπάρχει σαφέςστατη τοποθέτηση περί του ενιαίου του ελληνικού έθνους. Η τοποθέτηση αυτή είναι πάρα πολύ σημαντική, γιατί η διακηρυγμένη θέση και πρακτική του σταλινικού καθεστώτος την ίδια περίοδο είναι να έντοπίζονται και οι πιο άσημαντες διαφορές σε έθνότητες που είχαν χώρο άναφοράς έκτός των ορίων της ΕΣΣΔ (είτε σε άλλες που ήταν πολυπληθείς και έπρεπε να διασπαστούν), και να άνακηρύσσονται αυτές οι διαφορές σε καθοριστικά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Δημιουργούσαν με αυτό τον τρόπο νέα έθνη. Τό μοντέλο αυτό εφαρμόστηκε σε πολλές περιπτώσεις, όπως στους Μολδαβούς (οι όποιοι ήσαν Ρουμάνοι), στους τουρκόφωνους της Κεντρικής Άσίας, τους Μπουράτες (οι όποιοι ήσαν Μογγόλοι) κ.λπ. (Β. Άγτζίδης, *Ή κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι συνέπειες για τον ελληνισμό*, Αθήνα 1992, σσ. 53-61).

93. Τό πώς έβλεπαν τό γλωσσικό ζήτημα οι όπαδοί της εισαγωγής της ποντιακής γλώσσας στη θέση της δημοτικής, φαίνεται από τό παρακάτω άπόσπασμα της εισαγωγής του έκδοτικού οίκου «ΚΟΜΥΝΙΣΤΙΣ» στη γραμματική του Κώστα Τοπχαρά: «Για τό ρομεικον τό γλωσσικον τό ζίτιμαν ατορα καλατζεβνε τα πλαtea στροματα τ εργαζομενιον. Σο κεντρον τισ προσοχis εμνν ζτεκ τό ζίτιμαν —πος να εφταμε κε ι γλοα ντο καματιζομε να βοιθαμας, πραματικα να εν γλοα τι μαζας εμνν. Να καταλαβενεμας ολ κε οχι μονο να κατακαβενεμας αλλα να καλατζεβνε κε κιν, να επορυν να περνε ενεργον μερος σιν δυλιαν εμνν —σο χτισμον τι ροσιαλιζμν.» Δηλαδή: «Γιά τό ελληνικό γλωσσικό ζήτημα τώρα μιλούν τά πλατιά στρώματα τών εργαζομένων. Στο κέντρο της προσοχής μας στέκει τό ζήτημα πώς θα κάνουμε και ή γλώσσα που θα βάλουμε στη δούλενρή μας να μάς βοηθά, πραγματικά να είναι γλώσσα της μάζας μας. Να μάς καταλαβαίνουν όλοι και όχι μόνο να μάς καταλαβαίνουν άλλα να μιλούν και εκείνοι, να μπορούν να παίρνουν ενεργό μέρος στη δουλειά μας — στο χτίσιμο του σοσιαλισμού».

περίπτωση που ο πληθυσμός θα αντιμετώπιζε προβλήματα με τη διδασκαλία της δημοτικής⁹⁴. Σημαντικό ρόλο για την καθιέρωση της δημοτικής έπαιξαν οι Ρώσοι Έλληνιστές γλωσσολόγοι Μάρρ, Σεργκιέφσκι κ.ά., οι όποιοι εκπροσωπώντας το ΚΚΣΕ τάχθηκαν υπέρ της διδασκαλίας της δημοτικής, υποστηρίζοντας την ομοιογένεια της ελληνικής γλώσσας⁹⁵.

Έκτός από την εκπαίδευση αναπτύχθηκαν και άλλοι τομείς του πολιτισμού. Τυπώνονταν πέντε ελληνικές εφημερίδες, καθώς και περιοδικά. Δημιουργήθηκαν κρατικές ελληνικές θεατρικές σκηνές με αξιόλογη δραστηριότητα. Σημαντική ήταν και η ανάπτυξη της ελληνικής λογοτεχνίας, κυρίως στην ποντιακή γλώσσα⁹⁶. Οι κυρίαρχες απόψεις για την τέχνη, όπως αυτές εκφράστηκαν μέσα από το κλειστό σύστημα κανόνων του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη μορφή και το περιεχόμενο της ποντιακής λογοτεχνίας. Αυτό δεν σήμαινε ότι η επίσημη λογοτεχνία ανταποκρινόταν στις ανάγκες του ίδιου του λαού. Έτσι αναπτύχθηκε υπόγεια μια άλλη λογοτεχνία που στηριζόταν σε έναν αίρετικό λόγο που σατίριζε και σάρκαζε τις επιλογές της σοβιετικής εξουσίας. Μέ κύριους άξονες το τραγούδι και τα ανέκδοτα, αυτή η «άντεργκράουντ» ποντιακή δημιουργία έδωσε θαυμάσια δείγματα μιας ελληνικής λαϊκής κριτικής του σταλινισμού⁹⁷.

Οι Αυτόνομες Έλληνικές Περιχές

Η δημιουργία σημαντικού ελληνικού εκπαιδευτικού μηχανισμού, η ενότητα και η επικοινωνία των Έλλήνων διανοουμένων της ΕΣΣΔ και η ανάπτυξη της πολιτιστικής δράσης ύλοποίησε σε μεγάλο βαθμό το αίτημα για σεβασμό της ιστορικής και πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Στα τέλη της δε-

94. Η επικράτηση διαφορετικής άποψης οδήγησε στη συγγραφή ενός άρθρου (που φανερώνει ότι πολύ δύσκολα έγινε αποδεκτή ή απόφαση) από τους Χ. Κατσάλοφ και Β. Πετρίδη (ή συμμετοχή του δεύτερου μόνο στο τέλος του άρθρου) στην εφημ. *Κομμουνιστής*, αρ. 48 (1069), 15 Μαΐου 1934.

95. Α. Καρποζίλος, δ.π., σσ. 364-370. Ο Δημήτρης Γληνός γράφει για την απόφαση: «Η σημαντικότερη αυτή απόφαση λείπει πώς εθνική γλώσσα των Έλλήνων είναι η κοινή δημοτική. Αυτή πρέπει να διδασκούν οι Έλληνες στα σχολεία τους και σ' αυτήν πρέπει να είναι γραμμένα τα διδαχτικά τους βιβλία. Εφημερίδες όμως και φυλλάδια προορισμένα για τους εργάτες και αγρότες που δεν έμαθαν στα σχολεία την κοινή δημοτική μπορούν να γράφουν στη διάλεκτο της κάθε περιφέρειας.» (Δ. Γληνός, «Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία», *Νέος Κόσμος*, 15 Δεκεμβρίου 1934, σ. 5).

96. Α. Καρποζίλος, δ.π., σσ. 336-9. Β. Άγτζίδης, *Ποντιακός Έλληνισμός...*, σσ. 178-191.

97. Κάποια δείγματα είναι τα παρακάτω. Το πρώτο αναφέρεται στον Στάλιν: «Σολντάτοι και ναρόντικοι / θα χέζουν σά μoustάκια σ'» (σολντάτοι = φαντάροι, ναρόντικοι = λαϊκοί).

Το επόμενο αναφέρεται στα πλάνα παραγωγής που επέβαλε η Μόσχα στην ύπαιθρο: «Α' ση Μόσχα, σά χωριά / έρθεν τὸ πρικάζ: / «'Η κοσσάρα τὴν ἡμέρα / τρία φορὰς νά ὠβάζ'». /» («'Απ' τὴ Μόσχα στὰ χωριά / ἦρθε ἡ διαταγή: / «'Η κότα τὴν ἡμέρα / τρεῖς φορὲς νά γεννᾷ» Β. Άγτζίδης, δ.π., σσ. 192-199).

καετίας του '20 άρχισε νά διαμορφώνεται καί τó αίτημα τής διοικητικής-έδαφικής αὐτονομίας. Είχε προηγηθεῖ ἡ ἀνακήρυξη τής ἐλληνικῆς γλώσσας σέ κύρια γλώσσα, μαζί μέ τήν ρωσική καί τή γλώσσα τής Δημοκρατίας, στίς περιοχές πού ὑπῆρχε συμπαγές ἐλληνικό στοιχεῖο⁹⁸. Ὡς τó 1938 εἶχαν δημιουργηθεῖ τέσσερις αὐτόνομες ἐλληνικές περιοχές μέ τάση ἐπέκτασης καί σέ ἄλλες, ὅπου κατοικοῦσε συμπαγῆς ἐλληνικός πληθυσμός⁹⁹. Ἀρχικά ἀνακηρύχθηκαν αὐτόνομες οἱ περιοχές τής Νότιας Οὐκρανίας, τοῦ Ντονιέτσκ καί τής Μαριούπολης κατὰ τó πρῶτο μισό τοῦ 1928 μέ ἀπόφαση τής Κεντρικῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τής Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τής Οὐκρανίας¹⁰⁰.

Μιά ἀπό τίς περιοχές τής Σοβιετικῆς Ἐνωσης πού εἶχε μεγάλο ἐλληνικό πληθυσμό ἦταν ἡ περιοχή πού βρίσκεται στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Κουμπάν, στή Νότια Ρωσία. Ἡ κοιλάδα τοῦ Κουμπάν χωριζόταν στίς περιφέρειες (ὀκρογκ) Μαύρης Θάλασσας (Τσερνομόριε) καί Κουμπάν. Ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων σέ πέντε χωριά τής περιοχῆς τοῦ Κουμπάν χρονολογεῖται ἀπό τó 1864¹⁰¹. Τήν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο εἶχαν ἀρχίσει νά ἐμφανίζονται καί οἱ παραθαλάσσιοι ἐλληνικοὶ οἰκισμοὶ στήν Περιφέρεια Μαύρης Θάλασσας¹⁰². Ὁ Ρῶσος μελετητής Λ. Λισάια γράφει: «*Ἡ ἐγκατάσταση στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Κουμπάν στό δεύτερο μισό τοῦ περασμένου αἰῶνα γινόταν μέ τή μετοίκηση στήν ἔρημη γῆ ἐνός μέρους τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας. Ἐχοντας στόχο νά καλλιεργηθεῖ ἡ εὐφορὴ γῆ, ἡ κυβερνησὴ τοῦ τσάρου μέ εὐχαρίστηση δεχόταν τοὺς Ἑλλήνες μετοίκους*»¹⁰³.

98. Σοβιετικὴ Ἀμπαζία 1922-1937, (ρωσ.), Σοχοῦμι 1976, σσ. 223-259.

99. Τó σύστημα διοικητικῆς διαίρεσης τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης εὐνοοῦσε τήν ἀνάδειξη αὐτόνομων ἐλληνικῶν περιοχῶν. Τó σύστημα αὐτό ἦταν διαρθρωμένο πυραμιδωτὰ ὡς ἑξῆς: Σοβιετικὴ Ἐνωση, Σοσιαλιστικὲς Δημοκρατίες, Αὐτόνομες Σοσιαλιστικὲς Δημοκρατίες, Αὐτόνομες Περιφέρειες, Αὐτόνομες Περιοχές.

100. Ἀρ. Οὐλουλιάν, «Ἡ πορεία τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τήν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη», ἐφημ. *Νέα τῆς Μόσχας*, 18 Ἰουνίου 1989, σ. 22.

101. Τó μεγαλύτερο ἐλληνικό χωριό αὐτῆς τῆς περιφέρειας εἶναι τó Μερτσάνσκ. Οἱ νέοι κάτοικοι πού ἐγκαθίσταντο στό χωριό αὐτό ἔπρεπε νά ἔχουν τήν ἔγκριση τῆς συνέλευσης τῶν Ἑλλήνων τοῦ χωριοῦ, πού πιστοποιοῦσαν ὅτι οἱ νεοαφιχθέντες ἦταν ἐπίσης Ἑλλήνες, ὁπότε ὁ τοπικός διοικητὴς πού ἔδρευε στό χωριό Ἀμπίνσκ (πού ἀρχικά ἦταν στρατόπεδο κοζάκων) ἔδινε σέ κάθε οἰκογένεια 7 στρέμματα, ἐὰν βέβαια δέχονταν τή ρωσικὴ ὑπηκοότητα: Κεφ. 1. Γέννηση τοῦ χωριοῦ Μερτσάν, στό *Βασικοὶ διοικητικοὶ - ἐδαφικοὶ μετασχηματισμοὶ στό Κουμπάν 1793-1985*, Κρασνοντάρ 1986, σσ. 37-41.

102. Σβετλάνα Γκρισκό, «Ποντίτσι, Κτο ὄνι», ἐφημ. *Πριμόϊ*, 2 Φεβρουαρίου 1991. Artemis Xanthopoulou-Kyriakou, ὅ.π.

103. Λ. Λισάια, «Σελό Μερτσάνσκογο», ἐφημ. *Πριζίφ*, 30 Δεκεμβρίου 1982. Ἐνας ἄλλος λόγος πού κάλεσαν τοὺς Ἑλλήνες στό Κουμπάν ἦταν ὅτι οἱ Κοζάκοι τοῦ Κουμπάν (δηλαδὴ οἱ Ρῶσοι στρατιῶτες πού κατέλαβαν τὰ μέρη αὐτὰ διώγωντας τοὺς ντόπιους Κιρκάσιους) σύμφωνά μέ ἀπόφαση τῆς ρωσικῆς διοίκησης τῆς Τιφλίδας (1866) δὲν εἶχαν τήν ἀνώτερη ἀγροτικὴ μόρφωση πού ἀπαιτοῦσαν οἱ συνθήκες τῆς περιοχῆς. (Φ. Π. Ντομπροχότοφ, ὅ.π., Πετροῦπολη 1916, σ. 24).

Με τήν ἐγκατάσταση δημιουργήθηκαν οργανωμένες ἑλληνικὲς κοινότητες, πού ἡ πρώτη δουλειά τους ἦταν νὰ κτίσουν ἐκκλησία. Ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς περιοχῆς βρισκόταν στὴν πόλη Αἰκατερινοντάρ (ἀργότερα Κρασνοντάρ), στὴν ὁποία ὑπῆρχε καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δυναμικὲς αὐτονομιστικὲς ποντιακὲς ὀργανώσεις¹⁰⁴. Οἱ πληθυσμοὶ τῶν χωριῶν σημείωσαν μεγάλη αὐξηση ὅταν κατέφθασαν οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὸν Καύκασο. Γιὰ παράδειγμα, στὶς 500 ἑλληνικὲς οἰκογένειες τοῦ Μερτσάν προστέθηκαν τὸ 1919 ἄλλες 100 ἀπὸ τὸ Κάρς. Οἱ Καρσλῆδες ἀκτῆμονες θὰ εἶναι καὶ οἱ φορεῖς τῶν κολλεκτιβιστικῶν πρακτικῶν ἀργότερα¹⁰⁵. Στὸ χωριὸ αὐτὸ δημιουργήθηκε πολυσεβίικη ὁμάδα, πού πολέμησε κατὰ τῶν Λευκῶν (τσαρικῶν). Ὁργανωτὲς τῆς ἦταν οἱ Ἑλληνες στρατιῶτες πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὸ μέτωπο. Ἡ δράση τῶν Ἑλλήνων συνέβαλε ἀποφασιστικά στὴν ἥττα τῶν στρατευμάτων τοῦ Κορνίλωφ στὸ Κουμπάν¹⁰⁶. Μποροῦμε ἴσως νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ ἀντίθεση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Κουμπάν πρὸς τοὺς Κοζάκους τῆς περιοχῆς, οἱ ὁποῖοι στὴν πλειοψηφία τους ὑποστήριζαν τοὺς τσαρικούς, ὁδήγησε κάποια σημαντικὰ τμήματα τῶν Ἑλλήνων νὰ ταχθοῦν μετὰ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Κοζάκων, ἰσχυροποιώντας μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ θέση τους κοντὰ στὴ νέα ἐξουσία.

Στὶς 27 Φεβρουαρίου 1930 μὲ διαταγὴ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς τοῦ Κόμματος (Κράϊ Ις Ποκόμ), δημιουργήθηκε μέσα στὰ διοικητικὰ ὅρια τῆς περιφέρειας Μαύρης Θάλασσας (Τσερνομόρσκι Ὁκρουγκ) ἡ τέταρτη Ἑλληνικὴ Περιοχὴ (Γκρέτσισκι Ραγιόν) μὲ κέντρο τὴν κωμόπολη Κρίμσκ¹⁰⁷. Εἶχε προηγηθεῖ ἐνταση μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Κοζάκων γιὰ τὸ αἶτημα τῶν Ἑλλήνων νὰ δημιουργηθεῖ Ἑλληνικὴ Περιοχὴ. Τὸ θέμα λύθηκε ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν θέσεων ἀπὸ τὰ κομματικὰ ὄργανα καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ ἀφορμὴ πού «...ξεσηκώθηκαν ξανὰ καὶ ἔκαναν φασαρίες (οἱ Κοζάκοι)»¹⁰⁸. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες πού δίνουν οἱ ἄνθρωποι πού ἔζησαν στὸ καθεστῶς τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς εἶναι ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς νομὸς στὸ Κουμπάν ξεκίνησε ἀπὸ Ἑλληνες κομμουνιστές. Ὁ ἑλληνικὸς νομὸς ἦταν σοβιετικὸς νομὸς μὲ ἐπίσημη γλῶσσα τὰ ἑλληνικά. Ἦταν πιὸ μικρὸς ἀπὸ τὴν Ἀττική. Σὲ ἓνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ μισὸ ἑκατομμῦριο καὶ παραπάνω Ἑλλήνων ἔδωσαν αὐτονομία γιὰ παράδειγμα. Δηλαδή νὰ ξέρει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅτι καὶ ἐμεῖς

104. Στὸ χωριὸ Μερτσάν ἡ ἐκκλησία χτίστηκε τὸ 1887 καὶ τὸ σχολεῖο τὸ 1914. Στὸ Κρίμσκ ἡ ἐκκλησία τὸ 1900 καὶ ἀμέσως μετὰ τὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἦταν 7τάξιο καὶ τὸ συντηροῦσε ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα. (Τ. Μαλιούγκα, Ἑλληνες στὸ Κουμπάν, (ρωσ.) ἔφημ. *Πριζίφ*, 7 Ἀπριλίου 1984.

105. Ἀνέκδοτες σημειώσεις τοῦ Κοσμά Ἰβάνοβιτς Τσιμιάνωφ, Μερτσανσκόγε.

106. Τ. Μαλιούγκα, ὅ.π. Πάντως ὁ φόβος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ λόγω τοῦ ἐμφύλιου κ.λπ. ἐκφράστηκε μὲ τὴν ἀναχώρηση γιὰ τὴν Ἑλλάδα 200 οἰκογενειῶν ἀπὸ ἓνα σύνολο 600 μέχρι τὸ 1921.

107. Τ. Μαλιούγκα, ὅ.π.

108. Κ. Ι. Τσιμιάνωφ (πρβλ. παραπάνω σημ. 105).

έχουμε αυτονομία. Αυτό ήταν πολιτική. "Ότι δηλαδή τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα ὑπηρετεῖ ὅλα τὰ ἔθνη»¹⁰⁹.

Ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ δημιουργήθηκε στὶς 2 Ἀπριλίου 1930 παίρνοντας ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀμπίνσκ (Ἀμπίνσκι Ραγιόν) τῆς περιφέρειας Κουμπάν καὶ ἓνα μέρος τῆς περιοχῆς τοῦ Κρίμσκ (Κρίμσκι Ραγιόν). Τὸ χωριὸ Κρίμσκ (σήμερα Κρίμσκαγια) θὰ εἶναι γιὰ τέσσερα χρόνια ἡ κοινὴ πρωτεύουσα τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς καὶ τῆς περιοχῆς Κρίμσκ. Τὸ 1934 ἡ πρωτεύουσα τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς μεταφέρεται στὸ χωριὸ Μπακάνσκαγια, γιὰ νὰ ἐπανέλθει λίγο ἀργότερα, ὅταν στὶς 10 Αὐγούστου 1935, με ἀπόφαση τῆς Πανερωσιακῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς (Βοεσαγιούζνι Τσεντράλνι Ἰσπολνίτελνι Κομιτέτ), ἡ περιοχὴ Κρίμσκ παύει νὰ ὑπάρχει καὶ ἐντάσσεται πλήρως στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ¹¹⁰.

Στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ ἀνήκουν 32 χωριά. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ἀπὸ 30.000 ἕως 60.000. Πρῶτος γενικὸς γραμματέας τοῦ κολχόζ εἶναι ὁ Διαμαντίδης, τὸν ὁποῖο ἀντικαθιστᾷ τὸ 1935 ὁ Κουντούρης, ποὺ θεωρεῖται ὅτι κατάφερε νὰ πάρει τὴν ἔγκριση γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ιδέας τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς¹¹¹. Ἡ ἴδρυση τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς —στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ οἱ ἐπιγραφές τῶν δρόμων, τῶν δημοσίων καταστημάτων, τῶν σχολείων, τῶν ἀστυνομικῶν τμημάτων ἔχουν πινακίδες στὰ ἑλληνικά— λειτουργεῖ ὡς μαγνήτης γιὰ τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι συρρέουν σὲ αὐτὴν¹¹².

Ἡ ἑλληνικὴ περιοχὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν Ἄννα Τσιμιάνοβα στὸ 15^ο Πανρωσικὸ καὶ στὸ 6^ο Πανερωσιακὸ Συνέδριο τῶν Σοβιέτ. (Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἀντιπροσώπου στὰ συνέδρια ἦταν «Ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς τῆς Βορειοκαυκασιανῆς Περιφέρειας»)¹¹³. Ἡ Ἄννα Τσιμιάνοβα ἦταν τὸ 1930 πρόεδρος τῆς κοινότητος Μερτσάν καὶ ἀπὸ τὸ 1921 μέλος τοῦ κόμματος. Κάτω ἀπὸ τὴ διοίκησή της ἔγινε ἡ κολεχτιβοποίηση τὸ 1930 καὶ δημιουργήθηκε τὸ κολχόζ «Κράσνα Ζνάμια»¹¹⁴.

Στὰ πλαίσια τοῦ σταχανοβικοῦ πνεύματος ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε στὴ σοβιετικὴ κοινωνία, οἱ Περιοχὲς συναγωνίζονταν μεταξύ τους γιὰ τὴν καλύτερη ἀπόδοση. Ὁ συναγωνισμὸς γινόταν με βάση τὸν παρακάτω τύπο:

«Τὸ βασικὸ σύνθημα τῆς σοσιαλιστικῆς ἀμιλλας τῶν Περιοχῶν γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξαπλωθεῖ ὁ ἀγῶνας: «Νὰ κάνουμε ὅλα τὰ κολχόζ

109. Β. Ἀγτζίδης, *δ.π.*, σ. 151.

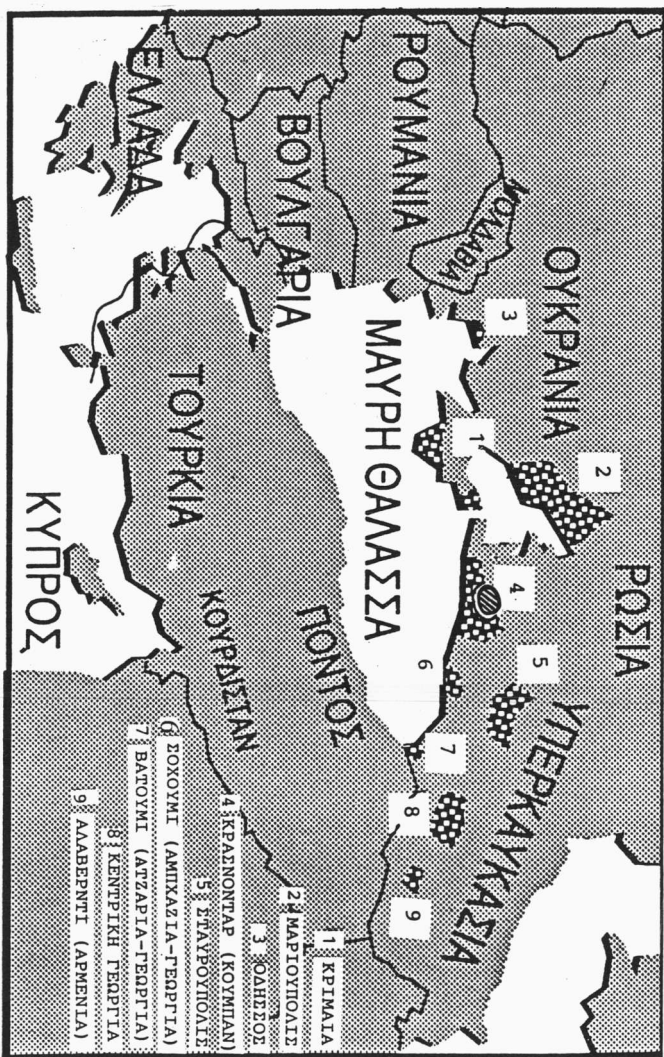
110. Τ. Μαλιούγκα, *δ.π.*, «Δίو χρόνον δούλεψιν κε τα προβλήματα τι κοματικές οργάνοεις εμυν», ἔφημ. *Για το Σοσιαλιστικὸν τιν Καπνοφίτιαν*, Ὀργανον τι ρεμικυ ραικομ ΠΚΚ (μπ.), ἀρ. 14 (38), 6 Ἀπριλίου 1932, σ. 1.

111. Κ. Ι. Τσιμιάνωφ. Β. Ἀγτζίδη, *Ποντιακὸς Ἑλληνισμός...*, σ. 151.

112. Ἀνέκδοτα κείμενα Λ. Σιδηρόπουλου, Σκύδρα.

113. Ν. Ἰλινόβα, «Νὰ τὸν θεωρήσεις κομμουνιστὴ μετὰ θάνατον», (ρωσ.), ἔφημ. *Πριζίφ*, 27 Ἰουνίου 1989.

114. Τ. Μαλιούγκα, *δ.π.*

Περιοχές εγκατάστασης των ελληνικών μειονοτήτων στην Κριμαία, Ουκρανία, Ν. Ρωσία, Γεωργία και Αρμενία.

Η «Ελληνική Περιοχή» στην κοιλάδα του ποταμού Κουμπάν με πρωτεύουσα το Κρίμακ

μπολσεβίκικα και όλους τους κολχόζνικους να ζούν καλά». Έμεις, αντιπρόσωποι εργατών και κολχόζνικων των Περιοχών 'Ανάπας, Νοβοροσίσκ, Πριμόρσκοε-Ήχτάρσκ, Κρίμσκ, Γελεντζίκ και 'Ελληνικού, δεσμευόμαστε να πετύχουμε να είναι οι δικές μας περιοχές σε μια από τις πρώτες θέσεις σε όλες τις αγροτικές δουλειές το 1935 στο 'Αζοφο-Μαυροθαλασσίτικο Κράϊ»¹¹⁵.

Στην κωμόπολη Κρίμσκ, στην πρωτεύουσα δηλαδή της ελληνικής περιοχής, βρίσκεται εγκατεστημένος —το 1936 θα μεταφερθεί από το Ροστόβ επί του Ντόν— ο μεγαλύτερος ελληνικός εκδοτικός οίκος της Σοβιετικής Ένωσης, ο «Κομμουνιστής», ο οποίος εκδίδει και την ομώνυμη εφημερίδα¹¹⁶. Γύρω από το εκδοτικό δημιουργείται μια δυναμική ελληνική ομάδα, των οποίων τις απόψεις εκθέσαμε παραπάνω. Το πρότυπο για τη δημιουργία ενός δικτύου τέτοιων αυτόνομων ελληνικών περιοχών είναι μέσα στη λογική της ομάδας του «Κομμουνιστή». Η ελληνική εφημερίδα «Κόκινος Καπνός» που εκδίδεται στο Σοχούμι, την πρωτεύουσα της Άμπχαζίας στη Γεωργία —όπου υπήρχε σημαντική ελληνική κοινότητα με μεγάλη ελληνική ένδοξωρα— μάς πληροφορεί τον Οκτώβριο του 1933 ότι η εφημερίδα «Κομμουνιστής» αγωνίστηκε για τη δημιουργία ελληνικής περιφέρειας στο Σοχούμι¹¹⁷.

Οί διώξεις

Το φθινόπωρο του 1937 έρχεται το τέλος. Με το πρόσχημα της αντεπανστατικής δράσης των 'Ελλήνων και της συνεργασίας τους με ξένα κέντρα κορυφώνονται οι διώξεις. Οί μαζικές διώξεις είχαν αρχίσει να έντεινονται μετά το Σεπτέμβριο του 1936, όταν σε τηλεγράφημα με τις υπογραφές των Στάλιν και Ζντάνοφ προς τους Καγκανόβιτς και Μόλοτοφ διατυπώνεται η κατηγορία κατά της μυστικής άστυνομίας NKVD ότι καθυστέρησε τέσσερα χρόνια στην εξαπόλυση μαζικών διωγμών και υποδεικνύει τη σύντομη αναπλήρωση του χαμένου χρόνου¹¹⁸. 'Ο Θ. Κεσίδης γράφει: «Στο βαθμό που έδραιωνόταν το διοικητικό-γραφειοκρατικό σύστημα που βρήκε την έκφρασή του στην προσωπολατρεία του Στάλιν, καθώς και στις παραβιάσεις της νομιμότητας και τους άγριους διωγμούς που άπλώθηκαν σ' όλη τη χώρα,

115. «Μπορεί και πρέπει να πάρει την πρώτη θέση ή περιοχή Γελεντζίκ στην άμικλα των περιοχών» (ρωσ.), έφημ. *Κολχόζνοε Τσερναμόριε*, 25 (512), 15 Μαρτίου 1935.

116. Α. Καροζίλος, δ.π., σσ. 336-9. Μάρθα και 'Απόστολος Καρπόζηλος, «'Ελληνοποντιακά βιβλία», σ. 60.

117. Β. 'Αγτζίδης, δ.π., σ. 152.

118. Ν. Χρυσάφ, *Ή μυστική έκθεση στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ*, 'Αθήνα 1990, σσ. 31-32.

έφτασε ή ώρα για την πολιτιστική γενοκτονία μερικῶν μικρῶν λαῶν, μαζί καί τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ.»¹¹⁹

Ὁλόκληρη ή ἑλληνική ήγεσία καί μαζί της καί ή πλειοψηφία τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων συλλαμβάνεται καί ἐξοντώνεται¹²⁰. Τό ἴδιο φαινόμενο ἐπαναλαμβάνεται σέ ὅλη τή Νότια Ρωσία. Πραγματοποιοῦνται τέσσερα διαδοχικά κύματα μαζικῶν διώξεων: 30 Ὀκτωβρίου 1937, 8 Φεβρουαρίου 1938, 29 Ἰουλίου 1938 καί 26 Φεβρουαρίου 1939¹²¹. Ἡ ἑλληνική περιοχή ὑπάρχει τυπικά μέχρι τήν ἀνοιξη τοῦ 1938. Ἡ πλήρης κατάργησή της ταυτίστηκε μέ τήν ἐπανασύσταση τῆς περιοχῆς Κρίμσκ (Κρίσκι Ραγιόν) καί τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν Κοζάκων.

Ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων Ποντίων θεωρεῖ τίς σταλινικές διώξεις συνέχεια τῆς γενοκτονίας πού εἶχαν ὑποστεί στόν ἱστορικό Πόντο ἀπό τοῦς νεότουρκους ἐθνικιστές. Μέ τίς διώξεις τοῦ 1937-1939 τίθεται ἐκτός νόμου καί ὁ ἑλληνικός πολιτισμός. Τά ἑλληνικά σχολεῖα μετατρέπονται κυρίως σέ ρώσικα, ἀλλά καί σέ γεωργιανά, ἀρμένικα κ.λπ., ἀνάλογα μέ τή δημοκρατία πού βρίσκονται. Τά θέατρα κλείνουν. Τά τυπογραφεῖα καταστρέφονται. Τά τυπογραφικά στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τῆς Μαριούπολης πετιοῦνται στήν Ἀζοφική Θάλασσα συμβολικά, «ῶστε νά μὴ ξανατυπωθεῖ στή Ρωσία ἑλληνικό βιβλίο»¹²².

Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων χαρακτηρίζονται ἀπό ἐθνικά κριτήρια. Εἰδικά στίς περιοχές πού ἀνήκουν στή Ρώσικη Δημοκρατία, οἱ διώξεις παίρνουν τή μορφή πογκρόμ. Μεγάλες περιοχές μέ συμπαγή ἑλληνικό πληθυσμό ἐκκαθαρίζονται. Δέν ἐξαιροῦνται ἀπό τίς διώξεις οὔτε τὰ μέλη τοῦ Κόμματος. Χιλιάδες Ἑλληνες ἐκτελοῦνται μέ τήν κατηγορία τοῦ «ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ» ἢ ἐξορίζονται στά στρατόπεδα συγκέντρωσης τῆς Σιβηρίας. Τά κύρια ἐπιχειρήματα τῶν κατηγορῶν εἶναι ὅτι ὑποστηρίζουν πολιτικά τὸ «τροτσκιστικο-μπουχαρινικό κέντρο» καί ὅτι συμμετέχουν σέ μυστικές ὁργανώσεις μέ στόχο «τὴν ἀνατροπή τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας καί τήν ἐγκαθίδρυση ἑλληνικῆς δημοκρατίας στά νότια παράλια τῆς Ρωσίας». Οἱ ὁμολογίες ἀποσπῶνται μέ φρικτά βασανιστήρια. Ἀπὸ τὸν ἐλεγχόμενο ἀπό

119. Θ. Κεσίδης, «Ἐν ἀρχῇ ἦσαν οἱ Ἑλληνες...», σσ. 22-3.

120. Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων παίρνουν τή μορφή γενοκτονίας τὴν περίοδο 1937-38. Οἱ πρῶτες μαζικές διώξεις ἀρχίζουν μέ τὴν ἐναρξη τῆς κολλεχτιβοποίησης τὸ 1928, ἐπειδὴ ὁ ποντιακὸς πληθυσμός, ἀγροτικός στή συντριπτική του πλειοψηφία, ἀντέδρασε στήν ἐνταξή του σέ κρατικά ἀγροκτήματα. Ἡ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔδωσε στίς σοβιετικές ἀρχές τὴ δυνατότητα νὰ καταπιέσουν ἰδιαίτερα ὅσους εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴ σοβιετική ὑπηκοότητα, διατηρώντας τὰ ἑλληνικά διαβατήρια. Σοβιετικοὶ ἀξιωματοῦχοι παραδέχτηκαν ὅτι «...ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων κρατουμένων εἶναι δυσανάλογος σὲ σχέση μέ αὐτὸν τῶν ἄλλων ἐθνότητων». (V. Agtzidis, «The Persecution of Pontic Greeks in the Soviet Union», *Journal of Refugee Studies*, 4 (1991), σσ. 372-381).

121. V. Agtzidis, ὁ.π.

122. V. Agtzidis, «The Persecution», σσ. 372-381.

το Κόμμα ελληνικό τύπο του Σοχούμι πληροφορούμαστε ότι ομάδα Έλληνων φοιτητών του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου συλλαμβάνεται με την κατηγορία των «άντεπαναστατικών στοιχείων» και για «τροτσκιστικο-μπουχαρινική δράση». Το σύνολο σχεδόν της ελληνικής διανόησης (άκόμα και τα μέλη του κόμματος) εξοντώνεται.

Οί Έλληνες που έζησαν τις διώξεις συμφωνούν στην ολότητά τους στην παρακάτω διαπίστωση, όπως την διατυπώνει ένας από αυτούς:

«Όπως φαίνεται, είχε δημιουργηθεί τάση για δημιουργία αυτόνομων ελληνικών περιοχών, γι' αυτό ο Στάλιν έδωσε διαταγή το 1936 να φυλακίσουν όλους τους Έλληνες που ήταν πάνω από 18 ετών. Αυτό έγινε μόνο για τους Έλληνες. Για τους άλλους ήταν να καθαρίζουν τους εχθρούς. Ένω για τους Έλληνες ήταν γενικό. Είτε ήσουν κομμουνιστής είτε φασίστας, σε παίρνανε. Δεν ήθελαν την οργάνωση του ελληνικού πληθυσμού. Οί πιο πολλοί που ζήτησαν αυτονομία πέθαναν στην εξορία. Και όσοι ζήσαν δεν μιλούν για αυτό... Πρό πάντων στο Κρασνοντάρ ξγιναν οί σφαγές.»¹²³

Η έμπειρία των συλληφθέντων από τους σταλινικούς περιγράφεται παρακάτω από έναν από τους ελάχιστους Έλληνες που επιβίωσε μετά από δεκαετή κάθειρξη στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Μαγκαντάν. Στη Ρωσία είχε καταφύγει το 1923, αφού είχε πολεμήσει πέντε χρόνια συνεχώς για τη δημιουργία ελληνικής δημοκρατίας στο μικρασιατικό Πόντο. Συλλαμβάνεται στις 17 Δεκεμβρίου 1937 στο Άντλερ της Νότιας Ρωσίας: «Πρώτα συνέλαβαν τους Έλληνες Πόντιους κομμουνιστές. Τους έβαζαν τὰ χέρια στη μέγγενη και τους έλεγαν: έσεις κάνετε τους κομμουνιστές για να δίνετε μυστικά στην Έλλάδα... Έμένα μόλις με έπιασαν, με πήγαν στη φυλακή του Κρασνοντάρ. Μου ζητούσαν να υπογράψω ότι ανατίνιξα το γεφύρι στο Ταγκανρόκ¹²⁴. Έγώ δέν ήξερα ούτε πού βρισκόταν αυτό... Το πόσο ξύλο

123. Β. Άγτζίδης, *δ.π.*, σ. 299.

124. Είναι πανομοιότυπη ή αντίμετώπιση των κρατουμένων από τις σταλινικές άρχές. Σε καταγγελία που έφτασε στην ελληνική πρεσβεία της Μόσχας το 1934 περιγράφεται ή μεταχείριση των συλληφθέντων Έλλήνων του Σότσι: «Η κατάστασι των συλληφθέντων έντός των φυλακών είχαν ως έξης: Κάθε φυλακισμένος υπεβάλλετο εις βαρύτατα βασανιστήρια και αί έν τοις πρωτοκόλλοις αναφερόμεναι καταθέσεις των δέν ανταποκρίνονται εις την αλήθειαν. Πάν δ,τι έπεθύμει ο άνακριτής, το έπετύγχανε διά βασανιστηρίων. Ούτω πολλοί έξ αυτών έρρίφθησαν εις σκοτεινά, μεμονωμένα και ύγρὰ ύπόγεια όπου έκρατούντο επί μήνα και πλέον. Η τροφή των συνίστατο εις 100 γραμμάρια ψωμί και ήμίσειαν λίτραν βρασμένου ύδατος. Κατόπιν τοιαύτης τροφής, άνευ άέρος και ύπό το ζωηρόν ήλεκτρικόν φώς πολλοί έχασαν την όρασίν των, αλλά πλην της τιμωρίας ταύτης, οί έγκάθειρκτοι υπεβάλλοντο εις σωματικάς κακώσεις —ύπήρξαν περιπτώσεις μαστιγώσεως μέχρις αίματώσεως του στόματος και της ρινός. Μερικοί έξ αυτών έχαναν τας αισθήσεις των επί 3-5 ήμέρας και τούτου έπωφελούμενοι οί ένεργούντες την άνάκρισιν, έδιδον πρός ύπογραφήν προητοιμασμένα πρωτόκολλα έμπεριέχοντα έγκλήματα και πράγματα τὰ όποια ούτε κατ' όναρ διέπραξαν ποτέ... Δέν είναι ύπερβολή να λεχθεί ότι οί συλληφθέντες υπεβάλλοντο εις μαρτύρια μεσαιωνικά και άγρια, παρόμοια πρός τὰ της Έρσας Έξετάσεως. Μερικοί έξ αυτών επί έννεα μήνας δέν είδον το φώς της ήμέρας κρατούμενοι εις τὰ

έφαγα για να υπογράψω ότι χάλασα το γεφύρι δὲ λέγεται. Μὲ ἔβαλαν γυμνὸ σὲ μιὰ μικρὴ κάμαρα νὰ στέκω ὄρθιος. Οἱ τοῖχοι γύρω ἦταν γεμάτοι καρφιά. Δὲν μποροῦσες νὰ ἀκουμπήσεις πουθενά. Ἐριχναν κρύο νερὸ πάνω μου. Πρήστηκα. Μὲ ἔβγαλαν ἔξω νὰ υπογράψω. Ἐγὼ δὲν ὑπόγραφα. Τότε ἄρχιζε τὸ ξύλο... Μὲ χτύπαγε ὁ ἕνας καὶ μετὰ μὲ πέταγε στὸν ἄλλο. Τὰ ἴδια καὶ αὐτός, μέχρι ποὺ σωριαζόμουνά κάτω...»¹²⁵.

Γιὰ τὸν τρόπο ἀπόσπασης τῆς «ὁμολογίας», ἡ μυστικὴ ἔκθεση γιὰ τὸ 20^ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ τὸ 1956, γράφει: «*Ἡ συμμορία τοῦ Μπέρια πού κυριαρχοῦσε στὰ ὄργανα τῆς κρατικῆς ἀσφάλειας κατέφευγε σὲ κάθε εἶδους μέσα γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἐνοχὴ τοῦ συλληφθέντος καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῶν ὑλικῶν πού ἡ ἴδια εἶχε χαλκεύσει. Μὲ τί ἀποδείξεις; Μὲ τίς ὁμολογίες τῶν συλλαμβανομένων, ἡ ἀπόσπαση τῶν ὁποίων ἦταν ἔργο ἀνακριτῶν. Καὶ μὲ τί τρόπο μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος νὰ ὁμολογήσει ἐγκλήματα πού δὲν ἔχει διαπράξει; Μὲ ἕνα καὶ μοναδικό: τὴν ἄσκηση μέσων βίας, τὰ βασανιστήρια, ἀποτελεσματῶν τῶν ὁποίων ἦταν νὰ χάνει ὁ βασανιζόμενος τίς αἰσθήσεις του, νὰ χάνει τὰ λογικά του, νὰ χάνει τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπιά του*»¹²⁶.

Οἱ κρατούμενοι δὲν παραπέμπονται σὲ δίκη. Οἱ ποινὲς καθορίζονται ἀπὸ μιὰ τριμελὴ ἐπιτροπὴ μὲ βάση τίς καταθέσεις καὶ ἀπλῶς ἀνακοινώνονται στοὺς κατηγορούμενους, πού στὴ συνέχεια στέλνονται στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐπιβίωσαντες Ἑλληνοπόντιους περιγράφει πῶς μεταφέρθηκαν στὴ Βορκοῦτὰ τῆς Σιβηρίας: «Τὸ 1939 μᾶς φόρτωσαν 25.000 ἄτομα καὶ μᾶς πῆγαν στὴ Σιβηρία. Ἐκεῖ ἦταν δάση. Μᾶς ἔβαλαν καὶ ἀνοίξαμε δρόμο καὶ φτάσαμε σὲ μιὰ πεδιάδα. «Ἐδῶ θὰ μείνετε» μᾶς εἶπαν.

ὑπόγειά ὑπὸ ἡλεκτρικὸν φῶς, οὕτως ὥστε νὰ ἔχῃσι πλέον στερηθεῖ τῆς ὁράσεως. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ παραδοθῇσι τὰ ὑπὸ τῶν οἰκείων προσφερόμενα τρόφιμα, πλην ἂν ἐπύγραφον τὸ συνταχθὲν ἐκ τῶν προτέρων πρωτόκολλον...

Διὰ τοιούτων ἀνηκούστων ἐνεργειῶν τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν ἦτο μοιραῖον νὰ καταδικάσῃσι αὐτοὺς εἰς 10 ἐτῶν φυλάκισιν εἰς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως καὶ ἐργασίας, μερικoὺς εἰς 5 ἐτῶν καταναγκαστικά ἔργα, ἄλλοι δὲ δὲν ἐδικάσθησαν ἀκόμη κρατούμενοι εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Γκεπεὺ. Εἰς ἐπόμερον, ἔξετόπισαν καθ' ἃ ἀνωτέρω ἐλέχθη τὰς οἰκογενεῖας τῶν μετὰ τῶν ἀνηλικῶν τέκνων χιλιάδας χιλιόμετρων μακρὰν, εἰς ξηροὺς ἀμώδεις τόπους καὶ ἀνύδρους, ὅπου καθ' ἑκάστην ἀποθνήσκουν ἐκ κακουχιῶν» (V. Agtzidis, ὁ.π.).

125. Vlas Agtzidis, «The Persecution», σσ. 372-381. Σημαντικὴ ἦταν ἡ τοποθέτηση τοῦ ἀφηγητῆ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ αὐτονομία στὴν ΕΣΣΔ, τὴν ὁποία θεωροῦσε ὡς μοναδικὴ λύση γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἡ ἐμπειρία ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ πού εἶχαν πολέμησει γιὰ τὴ δημιουργία ἐλληνικῆς δημοκρατίας στὸ μικρασιατικὸ Πόντο τοὺς ὡδήγοῦσε αὐτόματα στὴν υἱοθέτηση τοῦ δράματος τῆς αὐτονομίας στὴν ΕΣΣΔ. Μένει νὰ διαπιστώσουμε μὲ μελλοντικὲς ἐρευνες τὸ βάρος τῆς παρουσίας στὸ ἐλληνικὸ κίνημα τῆς ΕΣΣΔ ὧσιν εἶχαν συμμετάσχει στὸ ποντιακὸ κίνημα. (Οἱ πληροφορίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ δύο μεγάλες ἐρευνες πού ἐγίναν ἀπὸ τὸν συντάκτη τῆς εἰσήγησής ἀπ' τὸ 1986 ἕως τὸ 1991 στὶς περιοχὲς πού ἔδρασε τὸ ἑλληνοποντιακὸ κίνημα στὴν πρώην ΕΣΣΔ, στοὺς χώρους ἐγκατάστασης τῶν προσφύγων ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς τόπους ἐξορίας στὴν Κεντρικὴ Ἀσία.)

126. Ν. Χρουστῶφ, ὁ.π.

Μέσα στο δάσος, δίχως σπίτια, δίχως τίποτα, μέσα στο χιόνι... Έτσι σέ ξειμήνες από 25.000 μείναμε 600... Μας πήγαιναν για δουλειά τέσσερις-τέσσερις. Γύρω ήταν φαντάροι με όπλα και σκυλιά. "Αν έκανες ένα βήμα δεξιά ή ένα βήμα αριστερά πυροβολούσαν χωρίς προειδοποίηση.»¹²⁷

Η τύχη των ήγετων της 'Ελληνικής Περιοχής

Όπως αναφέραμε και πριν, κανένα από τα στελέχη της 'Ελληνικής Περιοχής δεν επέζησε των διώξεων¹²⁸. Η εκτόπιση του ελληνικού πληθυσμού στη Σιβηρία και στην Κεντρική Άσία που άκολούθησε λίγα χρόνια αργότερα και οι φοβερές συγκρούσεις των γερμανικών και σοβιετικών στρατευμάτων στην περιοχή κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, αποδιάρθρωσαν πλήρως τις ελληνικές κοινότητες και έσβησαν τα ίχνη του εγκλήματος.

Οι μεγαλύτερες σέ έκταση συλλήψεις 'Ελλήνων γίνονται στην κοιλάδα του Κουμπάν¹²⁹. Οι άρχες γυρίζουν σπίτι-σπίτι στις ελληνικές κοινότητες και κάνουν κατάσχεση στα πάντα, ελληνικά διαβατήρια, φωτογραφίες και γράμματα από την 'Ελλάδα. Οι Έλληνες κάτοικοι της περιφέρειας Κρασνοντάρ, όπου έγιναν οι περισσότερες συλλήψεις, εγκαταλείπουν τα σπίτια τους τρομοκρατημένοι και καταφεύγουν σέ σπίτια ντόπιων για νά σωθούν. Η κύρια κατηγορία που άπαγγέλεται στους κατοίκους της ελληνικής περιοχής είναι ότι άνήκουν σέ παράνομες ελληνικές έθνικιστικές οργανώσεις που στοχεύουν στην διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και στην δημιουργία 'Ελληνικής Δημοκρατίας στη Νότια Ρωσία.

Μιά από τις χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν αυτή του Χριστόφορου Κατσάλοφ. Ο Κατσάλοφ, πρόσφυγας στη Ρωσία από τó Κάρς, ήταν από τούς Έλληνες ήγέτες της «'Ελληνικής Περιοχής»¹³⁰. Η γυναίκα του Μαρία,

127. Β. Άγτζιδης, *δ.π.*, σ. 236.

128. Η Έρευνα που αναφέραμε κράτησε περισσότερο από πέντε χρόνια. Δέν έγινε κατορθωτό νά βρεθεί κανείς από τούς πρωταγωνιστές που έδρασαν στην κοιλάδα του Κουμπάν. Οι πληροφορίες άπ' όλες τις πηγές οδηγούσαν στο συμπέρασμα ότι έξοντώθηκαν όλοι. Έτσι οι μόνες πηγές, όσον άφορά στην προφορική Ιστορία, ήσαν ό συγγενικός κύκλος αὐτάν των προσώπων. Οι τυποποιημένες κατηγορίες με τις όποιες οδηγήθηκαν στο έκτελεστικό άπόσπασμα προκύπτουν άπό πλθός άπαλλακτικών βουλευμάτων, όπως αὐτά που παραθέτουμε στην συνέχεια.

129. Κ. Γ. Δημήτριοφ, *Έθνικά προβλήματα στην Ιστορία τών Ελλήνων του Καυκάσου* (ρωσ.), Κρασνοντάρ 1991, σσ. 61-63.

130. Ο Χριστόφορος Κατσάλοφ ήταν μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος άπό τó 1931. Ήταν καθηγητής της ελληνικής γλώσσας και διευθυντής της παιδαγωγικής σχολής του Κρασνοντάρ, ή όποία είχε ελληνικό και ρωσικό τμήμα. Μπορεί νά καταταχθεί στην όμάδα των ρομαντικών κομμουνιστών. Η πίστη του στα νέα ιδεώδη ήταν τόσο, όστε την μοναδική του κόρη την όνόμασε Όκτωμπρίνα (Ένα), πρós τιμή της Όκτωβριανής Έπανάστασης.

81 χρονῶν σήμερα, κάτοικος Γελεντζίκ, περιέγραψε ὡς ἐξῆς τὴν τύχη τοῦ ἀνδρα της: «*Ὁ Χριστόφορος ἦταν διευθυντὴς στὸν ἑλληνικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο καὶ στὴν ἐφημερίδα “Κομμουνιστής”.* Φυσικὰ ἦταν μέλος τοῦ Κόμματος. Τὸν συνέλαβαν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1938. Ἐτσι ξαφνικὰ. Τὸν ἔψαξα παντοῦ. Δὲν μπόρεσα νὰ μάθω τίποτα. Μόνο τὸ 1957 μᾶς ἔστειλαν ἓνα γράμμα μὲ τὸ ὁποῖο μᾶς ἀνακοίνωναν ὅτι πέθανε στὴν ἐξορία. Ὅμως τότε μᾶς ἔλεγαν ψέματα. Πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ μάθαμε τὴν ἀλήθεια.»

Στὸ κομματικὸ ἔγγραφο ἀποκατάστασης τοῦ Χ. Κατσάλοφ γραφονται μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς:

«...Στὴν περίοδο τῆς σύλληψής του δούλεψε ὡς ἀρχισυντάκτης καὶ διευθυντὴς τῆς ἐκδόσης “Κομμουνιστής” τῆς Ἑλληνικῆς Περιοχῆς. Στὶς 13 Ἰανουαρίου 1938 ἡ κομματικὴ περιφερειακὴ ὀργάνωση τοῦ ΚΚ(μπ)¹³¹ διέγραψε τὸν Κατσάλοφ Χ. Μ. ἀπὸ μέλος τοῦ ΚΚ(μπ) σὰν δραστήριο μέλος ἀντεπαναστατικῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐθνικιστικῆς ὁμάδας. Σὰν ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ, συνελήφθη ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς Ν.Κ.Β.Δ. Μὲ τὴ διαγραφὴ του ἀπὸ τὸ Κόμμα, τὸν κατηγορήσαν μὴ τεκμηριωμένα ὅτι δῆθεν εἶχε σχέσεις μὲ τοὺς Ἰταλοὺς Γιαπωνεζο-γερμανοὺς κατασκόπους. Ὅτι προσέλαβε στὴ δουλειὰ τὸν κατάσκοπο Γρηγόριεφ κ.ἄ. καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς χρησιμοποιοῦσε τὸ τυπογραφεῖο γιὰ ἀντεπαναστατικοὺς σκοποὺς. Ἐπίσης ὅτι αὐτὸς δῆθεν μαζί μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ Ζαράβωφ, Ἀντωνιάδη, Ἀμανάτωφ κ.ἄ. ἔκανε ἐχθρική δουλειὰ στὴν Περιοχὴ. Μὲ ἀπόφαση τῆς πρώην ἐπιτροπῆς τῆς Ν.Κ.Β.Δ. καὶ τοῦ εἰσαγγελέα τῆς ΕΣΣΔ στὶς 21 Φεβρουαρίου 1938, ἐκτελέστηκε στὶς 19 Μαρτίου 1938»¹³².

Ἡ ἐκτέλεση τοῦ Χριστόφορου δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὸ ὁλοκληρωτικὸ καθεστῶς. Ὅπως ἀναφέρει ἡ Μαρία Κατσάλοφ, «Ἐμένα πάντα μὲ θεωροῦσαν γυναῖκα τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ. Μᾶς ἔβγαλαν ἀπὸ τὸ διαμέρισμα πού ζοῦσαμε. Τὰ πράγματα τὰ πέταξαν ἔξω στὸ δρόμο. Τὴν κόρη μου τὴν ἔδιωξαν ἀπὸ τὸ σχολεῖο σὰν παιδί τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ. Μὲ τὸ παραμικρὸ μὲ συνελάμβαναν. Πέντε χρόνια μὲ ἔστειλαν σὲ στρατόπεδα συγκέντρωσης στὴ Σιβηρία. Ἐπέζησα μόνο γιατί ἤμουν γιατρός. Ἀκόμα φοβόμαστε. Μιὰ ζωὴ ζήσαμε μὲ τὸ φόβο. Ἐγὼ ἤμουν αἱ γυναῖκα τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ, τὸ παιδί μου τὸ ἴδιο»¹³³.

Μιὰ ἄλλη ἐπίσης συγκλονιστικὴ περίπτωση εἶναι αὐτὴ τῆς Ἄννας Τσιμιάνοβα, δημάρχου στὸ ἑλληνικὸ χωριὸ Μερτσάν πού βρισκόταν στὴν ἑλληνικὴ Περιοχὴ καὶ ὑπεύθυνης γιὰ τὴν κολεχτιβοποίηση τὸ 1930. Ἡ Κα. Γκε. Μπέ. σὲ ἔγγραφό της ἀναφέρεται στὴν περίπτωση ὡς ἐξῆς: «... Ἡ Ἄννα Τσιμιάνοβα ἦταν Ἑλληνίδα καὶ εἶχε τὴν ἰθαγένεια τῆς ΕΣΣΔ. Ἦταν μέλος

131. Κομμουνιστικὸ Κόμμα (μπολσεβίκοι).

132. ΚΚΣΕ, Ἑλεγκτικὴ ἐπιτροπὴ ΚΚΡ περιοχ. Κρασνοντάρ, ἀρ. 2/κ-576, 8 Ἰουλίου 1991.

133. Βλάχος Ἀγτίδης, Ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης..., σσ. 69-75.

τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀπὸ τὸ 1929 μέχρι τὴν ἡμέρα τῆς σύλληψης της. Διεγράφη ἀπὸ τὸ Κόμμα γιὰ τὴν ἀντεπαναστατικὴ τῆς δραστηριότητα... Τὴν συνέλαβαν τὰ ὄργανα τῆς Ν.Κ. V.D. στὶς 5 Ἰανουαρίου τοῦ 1938. ... Τὴν κατηγορήσαν ὅτι ὑπῆρξε μέλος ἑλληνικῆς ἐθνικιστικῆς, κατασκοπευτικῆς, σαμποταριστικῆς καὶ τρομοκρατικῆς ὁργάνωσης καὶ ξεσέκωνε τὸν κόσμο. Μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς πρώην ἐπιτροπῆς τῆς Ν.Κ. V.D. καὶ τῆς εἰσαγγελίας τῆς Μόσχας ἀπὸ 31-1-1938 (πρωτόκολλο ἀριθ. 26), ἡ Τσιμιάνοβα Ἄννα τοῦ Ἀναστασίου ὡς εἰδικὴ κατηγορούμενη καταδικάστηκε στὴν ἀνώτατη μορφή κατηγορίας, τὴν ἐκτέλεση. Ἡ ἀπόφαση ἐκτελέστηκε στὶς 15 Φεβρουαρίου 1938 στὴν πόλη Κρασνοντάρ.»¹³⁴

Οἱ διώξεις στὴν ἑλληνικὴ περιοχὴ βασίζονται στὴν κατηγορία ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν συστήσει παράνομες ἐθνικιστικὲς ὁργανώσεις. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 77 μέλη μιᾶς ἀπὸ τὶς ὁμάδες αὐτές, ἔχουν ἔρθει ἤδη στὸ φῶς. Ὅλοι καταδικάζονται σὲ θάνατο, ἐκτὸς ἀπὸ δύο οἱ ὁποῖοι καταδικάζονται σὲ δεκαετὴ κάθειρξη σὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ἡ κατηγορία εἶναι ὅτι ἱδρυσαν μιὰ «Ἑλληνικὴ, ἀντεπαναστατικὴ, ἐθνικιστικὴ, ἀποσχιστικὴ, τρομοκρατικὴ, κατασκοπευτικὴ ὁργάνωση»¹³⁵. Οἱ ἡγέτες τῆς ἑλληνικῆς περιοχῆς, καθὼς καὶ οἱ Κατσάλοφ καὶ Τσιμιάνοφ, δὲν συμπεριλαμβάνονται στὴ συγκεκριμένη ὁμάδα. Οἱ συλληφθέντες βασανίζονται γιὰ νὰ ὁμολογήσουν. Οἱ ὁμολογίες ποὺ ἀποσπῶνται μὲ βασανιστήρια εἶναι ἓνα σύνολο αὐτοκατηγοριῶν καὶ κατηγοριῶν κατὰ τῶν ἄλλων συγκαταλεγμένων. Ὅλοι ὁμολογοῦν ὅτι μὲ κάθε τρόπο προσπαθοῦσαν νὰ σαμποτάρουν καὶ νὰ διαλύσουν τὸ σοβιετικὸ κράτος καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἱδρυση ἑλληνικῆς δημοκρατίας στὴ Νότια Ρωσία¹³⁶.

Ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὁμάδα, τὸ 33% κατάγεται ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὸ 40% ἀπὸ χωριὰ τῆς «Ἑλληνικῆς Περιοχῆς». Οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹³⁷. Ἀπὸ τοὺς συλληφθέντες τὸ 76% ἔχει μόρφωση δημοτικοῦ, τὸ 13% μέση καὶ τὸ 4% ἀνάτατη. Οἱ ἀγράμματοι εἶναι ἐπίσης 4%. Ὅσο ἀφορᾷ στὴν ἐπαγγελματικὴ τους κατάσταση, τὸ 32% εἶναι κολχόζνικοι, τὸ 27% βρίσκεται σὲ ἐξειδικευμένες θέσεις, τὸ 13% κατέχει διευθυντικὲς θέσεις, τὸ 10% εἶναι υπάλληλοι, τὸ 6% ἐκπαιδευτικοὶ καὶ μόνο τὸ 3% ἐργάτες. Μεταξὺ τῶν ἐκτελεσμένων βρίσκονται δύο γυναῖκες. Τὸ 30% τῶν ἐκτελεσμένων εἶναι ἀπὸ 30 ἕως 40 ἐτῶν, τὸ 33% ἀπὸ 40 ἕως 50 ἐτῶν, τὸ 20% ἀπὸ 20 ἕως 30 ἐτῶν κ.λπ. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ χρόνο ἐκτέλεσης, τὸ 26% ἐκτελεῖται 70-80 ἡμέρες μετὰ τὴ

134. Κα. Γκε. Μπε., Διοίκηση περιοχῆς Κρασνοντάρ, ἀρ. 2/1382 4/ Νοεμβρίου/ 54.

135. «Gretseskoi Kontrrevoloutsioni Natsionalistitseski Pofstatsenski Ntiversiön-Spionski i Teroristitseski Organizatsiön».

136. «Θύματα Καταδίωξης» (ρωσ.), ἐφημ. Πόντος, ἀρ. 2, Ἀνάπα Ἰούλιος 1992, σ. 7.

137. Γιὰ τοὺς δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς δηλώνονται ὡς χῶροι προέλευσης ἡ Νεάπολη καὶ ἡ Θάσος ἀντίστοιχα.

σύλληψη, τὸ 23% 30-40 ἡμέρες, τὸ 13% 40-50 ἡμέρες, τὸ 12% 50-60 ἡμέρες. Ἐνας ἐκτελεῖται 16 ἡμέρες μετὰ τὴ σύλληψή του καὶ ὁ τελευταῖος ἔντεκα μῆνες μετὰ.

Οἱ διώξεις κατὰ τῶν Ποντίων ὁλοκληρώθηκαν μέσα στὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ὅταν ἑκατοντάδες χιλιάδες μεταφέρθηκαν στὶς ἄγονες στέπες τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Σιβηρίας¹³⁸. Ὁ Ρῶσος ἱστορικός Ν. Μπουκάϊ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐκτόπιση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐγινε μὲ ἀπόφαση τοῦ ἴδιου τοῦ Στάλιν, γιὰ νὰ ἐκτονῶσει τὴν ἐθνικιστικὴ ἔνταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ Βόρειο Καύκασο καὶ στὴν Κριμαία, ὅπως ἐπίσης καὶ νὰ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ συνοριακὴς περιοχὴς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν «μὴ ἐμπιστων» ἔθνοτή-των¹³⁹.

Ἀντὶ Ἐπιλόγου

Ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ πορεία τοῦ ποντιακοῦ ἑλλη-νισμοῦ συνιστᾷ μιὰ σημαντικὴ καὶ τραγικὴ μαζί πτυχή τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἡ παραδοσιακὴ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος ἀφήνει ἐκπληκτο τὸ σημερινὸ ἐρευνητὴ. Γιατὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ ὀδηγεῖ στὴν ἀποκάλυψη ἐνὸς ἀπίστευτου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀκολουθώντας τὴ μοναχικὴ του πορεία δημιούργησε δὲς τὸν πολιτισμὸ καὶ διαμόρφωσε πολιτικὴς μορφὲς παρέμβασης, ὅχι πάντα συμβατὲς μὲ τὶς ἀντίστοιχες κυρίαρχες στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνισμὸ.

Νέα δεδομένα ἔρχονται νὰ προστεθοῦν σ' αὐτὴν τὴν ἐνδιαφέρουσα παλιὰ ἱστορία. Παρατηροῦμε τὴν τελευταία περίοδο μιὰ ἐντονὴ κινητικότητα στὸ χῶρο τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, τὴν πρώην ΕΣΣΔ, ἀκόμα καὶ στὸ χῶρο τῶν ἐξιλαμισμένων τοῦ ἱστορικοῦ Πόντου. Οἱ «Ἑλλαδίτες» Πόν-τιοι διατυπώνουν πολιτικὲς προτάσεις¹⁴⁰, ἐνῶ ἕνα νέο προσφυγικὸ κύμα ἀπὸ

138. Οἱ πρώτες μαζικὲς μετατοπίσεις πληθυσμῶν γίνονται στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Οἱ Κορεάτες καὶ οἱ Κινέζοι τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς καὶ τῶν κεντρικῶν περιοχῶν τῆς Ρωσίας μεταφέρονται στὴ Κεντρικὴ Ἀσία μὲ τὴν κατηγορία ὅτι εἶναι «πράκτορες τῶν Ἰαπόνων». Σὲ 200.000 ὑπολογίζονται οἱ Ἑλληνες Πόντιοι ποὺ μεταφέρθηκαν ἀνατολικά. (Β. Ἀγτζίδης, *Πον-τιακὸς Ἑλληνισμός...*, σ. 248).

139. Εἰσήγηση τοῦ Ν. Μπουκάϊ στὸ Συνέδριο ποὺ ὀργάνωσε στὴ Μόσχα στὶς 22-23 Μαΐου 1990 ὁ «Πανσοβιετικὸς Σύνδεσμος Ἑλλήνων».

140. Πρὶν ἀπὸ ἑξὶ χρόνια ἕνας ποντιακὸς σύλλογος (ἡ «Ἀργώ» στὴν Καλλιθέα Ἀττικῆς) ποὺ συσπείρωνε τὰ πρὸ προωθημένα ἄτομα τῆς τρίτης γενιᾶς καὶ τῶν νέων Ποντίων «μεταναστῶν» ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ, ἔκρουε τὸν κῶδωνα τοῦ κινδύνου μὲ μιὰ ἀφίσα ποὺ εἶχε τὸ πικρὸ σύνθημα: «Πόντος. Γενοκτονία, Προσφυγία, Ἀλλοτριώση!». Ἐξὶ χρόνια ἀργότερα οἱ τότε θεωρούμενες περιθωριακὲς ἀπόψεις τῆς «Ἀργῶς» γίνονται κυρίαρχες στὸ Γ' Παγκόσμιο Συνέδριο τοῦ Πον-τιακοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν Μάιο τοῦ 1992, ὅταν τὸ αἶτημα τῆς ἀναγνώρισης τῆς Γενοκτονίας ἀπὸ

τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ τροφοδοτεί τὸν παλιὸ ποντιακὸ πληθυσμό. Ἐπίσης στὸ χώρο τῆς πρώην ΕΣΣΔ ἐμφανίζεται ἔντονη ὀργανωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐνεργοποίηση τῶν Ποντίων, ἐνῶ προτάσσεται τὸ αἷτημα τῆς ἀνασύστασης τῶν Αὐτόνομων Ἑλληνικῶν Περιοχῶν ποὺ ὑπῆρχαν μέχρι τὸ 1938¹⁴¹. Καὶ τέλος ἐμφανίζονται, γιὰ πρώτη φορά, ἐθνογενετικές διαδικασίες στοὺς ἐξιλαμισμένους ρωμεῖκους πληθυσμοὺς τοῦ τουρκοκρατούμενου Πόντου.

“Ὅλα αὐτὰ κάνουν τὸ παρακάτω ἐρώτημα ἀρκετὰ ἐπίκαιρο: Οἱ Πόντιοι ἀνήκουν μόνο στὴν ἱστορία ἢ τὸ μέλλον θὰ μᾶς χαρίσει τὸ φαινόμενο τῆς πολιτικῆς τους ἐπανεμφάνισης; Κανεῖς φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ δώσει ἀπὸ τώρα τὴν ἀπάντηση, οὔτε νὰ προβλέψει τὴν ἔκταση ποὺ μπορεῖ νὰ πάρει, σὲ μιὰ περίοδο ἀνάπτυξης τῶν ἐθνισμῶν, ἢ ἐπανάκαμψης τοῦ ποντιακοῦ ἐλληνισμοῦ στὸ προσκήνιο.

τοὺς Τούρκους γίνεται ὁμόφωνα δεκτό. Τὴν ἴδια περίοδο ἰδρύονται πλῆθος νέων συλλόγων μὲ ἐντονότερους πολιτικούς στόχους, ἐνῶ οἱ προσπάθειες γιὰ κεντρικὴ ὀργανωτικὴ συγκρότηση ἐντείνονται. Οἱ τίτλοι τῶν τριῶν νεότερων ἐφημερίδων, τῶν ὁποίων ἡ ἐκδοσιὰ ξεκίνησε στὴ Θεσσαλονικὴ μέσα στὸ '92 («Ἀδέσμευτος Πόντος», «Ἐλεύθερος Πόντος» καὶ «Ἑλληνικὸς Πόντος»), προβάλλουν ὡς στόχο τὴ διάλυση τῆς Τουρκίας καὶ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς βόρειας περιοχῆς της. Ριζοσπαστικοποίηση παρατηρεῖται καὶ σὲ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο ποντιακὸ τύπο. (Β. Ἀγτζίδης, «Γ» Παγκόσμιο Ποντιακὸ Συνέδριο. Ἡ πολιτικὴ ἀφύπνιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, περ. *Ἑλλοπία*, τχ. 11, Καλοκαίρι 92).

141. «Ἀπόφαση», ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1^{ου} Πανερωσιακοῦ Ἰδρυτικοῦ Συνεδρίου Ἑλλήνων ΕΣΣΔ (ρωσ.), Γελεντζίκ, 1991. Ὁ πρόεδρος τοῦ Κυβερνητικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ Ἰάκωβος Ματσουκάτοφ δήλωσε: «Ἐμεῖς πρόκειται νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὴ Βουλὴ τῆς Ρωσίας νὰ μᾶς ἀναγνωρίσει τὸ δικαίωμα ἀναδημιουργίας τῆς «Ἑλληνικῆς Περιοχῆς» τοῦ Κρίμσκ. Παλιότερα ὁ Γιέλτσιν εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασης καὶ ἱστορικῆς δικαίωσης τῶν Ἑλλήνων. Ἐὰν ἀπορριφθεῖ τὸ αἷτημά μας, θὰ διακηρύξουμε παντοῦ ὅτι εἴμαστε «λαὸς ὑπὸ καταδίωξη», λαὸς δηλαδὴ ποὺ ὑποχρεώνεται σὲ προσφυγοποίηση. Θὰ ζητήσουμε τὴ μαζικὴ μεταφορὰ μας στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν. Γιατὶ ἢ μὴ ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος νὰ ἔχουμε δικιὰ μας περιοχὴ ὁδηγεῖ τὸ ἔθνος μας στὴν πλήρη ἀφομοίωση καὶ αὐτὸ εἶναι ὡμὴ βία.»